

VIII. Liefderijke thuisverzorging en resocialisatie

Ook hier moest men te rade gaan bij Nederlanders, wat de psychiatrie of "krankzinnigenzorg" betrof bij advocaat Spin, die zelf met het systeem in onzachte aanraking was gekomen.

Die "geneeskundige gestichten voor krankzinnigen" of beter "om krankzinnigen ongeneeslijk te maken", of nog "mensenabattoirs" waren in hetzelfde bedje ziek als de gevangenen, die de mensen verdierlijkten, met alle wraakreacties vanwege de ex-gevangenen ten aanzien van de maatschappij ofte recidivisme vanden. Elke poging om wat aan deze situatie te verhelpen zou steeds weer op het "financieel belang" van de "gestichtsmannen" stuiten, die bovendien de hand boven het hoofd werden gehouden door de staat. Dat was een eerste maatregel die moest genomen worden : men moest ten allen prijze de "filantropie" onttrekken aan de staat. Het was trouwens onmogelijk gelijk welk toezicht op de instellingen uit te oefenen, ze konden dan ook beter hun deuren sluiten. Wie kon beter instaan voor de "verzorging - meestal ten onrechte verpleging geheten -" dan de belanghebbenden, dit wil zeggen de familie? Men kon bezwaarlijk veel liefde verwachten ten aanzien van de patiënten vanwege lieden die deze helemaal niet kenden. Bovendien was het genoegzaam bekend dat heimwee dikwijls een genezing in de weg stond. De "liefderijke behandeling" in de "familiekring" drong zich dan ook op. (1) De instellingen waren daarbij allesbehalve toonbeelden van de rust, die zo noodzakelijk was voor de genezing, denken we maar aan het contact met "aanvalszuchtigen", de knagende onzekerheid nooit meer de instelling te kunnen verlaten, het gebrek aan bewegingsruimte - voor velen was de vrijheidsbelemmering helemaal niet noodzakelijk en dus onrechtvaardig -, de verstoring van de nachtrust, het gewelddadig isoleren (waarin de betrokkene alvast geen daad van verpleging zou zien), kortom, de hele sfeer waarin

---

(1) J.W. SPIN, Onze krankzinnigen, - Ontwaking, april 1905, p. 121-128.

"gestichtsbelang" boven het individueel belang gesteld werd, kon de toestand van de patiënt hoogstens doen stagneren, zeker niet verbeteren. De "gestichtsrust" was dodend voor velen, hoewel men die meestal nog aan de maatschappij had kunnen "teruggeven". "Eene ruime uitbreiding van de gezinsverpleging voor die patiënten, die volstrekt niet in hunne gewone omgeving zouden kunnen verblijven, zou aan een onrecht waaronder velen thans gebukt gaan, een einde maken." (1) Wat de positieve verslagen van de directies in verband met de goede verzorging en de tevredenheid van de patiënten betref, was het duidelijk dat deze instanties er alle belang bij hadden de zaken rooskleurig voor te stellen; anderzijds was de schijnbare tevredenheid een gevolg van de "druk van het geweld waarin ze verkeerden", wat maakte dat er een "grote zwijgende groep" bestond en dissidenten gemakkelijk af te schepen waren. (2)

Voor de Nederlandse joodse jurist Jacob Israël de Haan was het boek van J. Simon Vander Aa, De Arbeid als element van de vrijheidsstraf, een welgekomen gelegenheid om zijn visie op het gevangenisstelsel uiteen te zetten. Het boek heette "technisch-klein" in plaats van "ruim, omvattend" te zijn. Alle kleine vragen gingen terug op die ene grote vraag: wat wilde de staat met zijn straffen: weerwraak nemen (vergeldden) of de maatschappij beveiligen en op welke manier dan dit laatste: door (ook preventief) af te schrikken of te verbeteren? Afschrikken en vergeldden hadden onaangename arbeid (die eventueel nog produktief kon zijn als besparing) vandoen als straf, verbeteren daarentegen niet-onaangename arbeid; de arbeid moest hier een middel zijn van "regeneratie en instructie", moest de mogelijkheid bieden "straffeloos binnen de maatschappij te leven". Met andere woorden de arbeidsstraf was tot en met afhankelijk van het doel dat men zich stelde: vergelding, afschrikking of verbetering. Volgens de Haan had men toen trouwens nagenoeg een "maatschappelijk misdadig minimum" bereikt waaronder de misdaad niet kon dalen, zelfs niet bij een ideaal strafstelsel, dit kon

(1) ID., art.cit., - Ontwaking, juni 1905, p. 220-225.

(2) ID., art.cit., - Ontwaking, mei 1905, p. 193-197.

enkel door de verbetering der maatschappijvormen zelf. (1)

In een andere boekbespreking zou de Haan nog ingaan op Is celstraf nog langer geoorloofd en gewenscht? van zijn van vriend tot vijand geworden dr A. Aletrino (2), waarbij de Haan vanuit een eerder pragmatische visie het dilemma al dan niet (bijvoorbeeld ten voordele van een soort gemeenschapssysteem) celstraf vals achtte en een verbeterd celsysteem (dat ook gemakkelijker door te voeren was) nog de minst slechte keuze vond. (3)

IX. Stirner of Nietzsche ?

Het is kenmerkend voor het anarchisme van Ontwaking, zeker naar het einde toe, dat Resselers 't Kersouwke bijvoorbeeld de vertaling van Stirners Der Einige und sein Eigentum door J. Lansen uitgaf die in Nederland de libertairen onder leiding van hun respectieve kopmannen, Domela en Cornelissen eens te meer tegen elkaar in het harnas zou jagen, maar nog meer dat diezelfde Lansen het volgend jaar in Ontwaking een aantal artikels in zijn puurste stirneriaanse stijl kon schrijven. (4)

-
- (1) J.I. DE HAAN, Boeken en tijdschriften. Mr J. Simon Van Der Aa. De arbeid als element van de vrijheidsstraf, - Ontwaking, feb. 1907, p. 81-88.
- (2) Zie bijvoorbeeld J. ROGIER, o.c., p. 321-324.
- (3) J.I. DE HAAN, Boeken en tijdschriften. A. Aletrino. Is celstraf nog langer geoorloofd en gewenscht?, - Ontwaking, april 1907, p. 158-162.
- (4) Inzake Lansen en het individualistisch anarchisme in Nederland, cfr. supra, p. 73; voor wat de tweedracht die de vertaling zou gezaaid hebben in de Nederlands anarchistische middens, zie J. MESNIL, Stirner, Nietzsche en de anarchie, - Ontwaking, feb. 1908, p. 49-59.

De vertaling van Stirner werd in Ontwaking door Domela Nieuwenhuis enthousiast ontvangen. Domela verklaarde zich grotendeels akkoord met dit "klaar en helder" betoog : iedereen was een egoïst, aldus Domela, of anders gezegd, gaf altijd de voorkeur aan het ego boven het alter. Wanneer men waarschuwde tegen het egoïsme, gebeurde dat om de aandacht van het eigen egoïsme af te leiden. De scheiding tussen een (laag) egoïsme en een meer verheven altruïsme was uitermate dwaas. Elk altruïsme sproot volgens Nieuwenhuis voort uit egoïsme of moest dit verhullen. Wat was er dan toch tegen het egoïsme? Het "hoogste" was toch dat men "een ik" was, "een iemand". De tegenstanders daarvan, schreef Nieuwenhuis, waren zij die daar niet toe in staat waren. Voor Domela had Stirner volledig gelijk als hij stelde, dat hij recht had op alles waartoe hij machtig was, en buiten hem geen maatstaf bestond. "Is 't voor mij, dan is 't recht." En als dat geen recht was voor de anderen, dan was dat hun zaak : zij konden zich verweren. Macht ging "met volle recht" boven elk recht of nog "mijn vrijheid is eerst volkomen als ze m'n macht is". Kortom, grijp "wat ge nodig hebt" of de "strijd van allen tegen allen". Had Stirner niet terecht gezegd : "Ik zing omdat ik 'n zanger ben. U echter gebruik ik daarvoor omdat ik ooren nodig heb" ? Dat betekende niet, volgens Domela Nieuwenhuis, dat Stirner tegen alle gemeenschap, vereniging of organisatie was, daar was niemand tegen als men er het nut maar van inzag. Men verenigde zich zolang men iemand gebruiken kon, om door een overeenkomst zijn eigen macht te vermenigvuldigen, om door de gezamenlijke kracht meer te kunnen bereiken. Toch bleef het devies steeds dat men zolang dat mogelijk was, het alleen bleef doen. En voegde Nieuwenhuis daar met de reinste stirneriaanse verachting voor het volkje aan toe : als mensen niet vrij waren, dan kwam dat omdat zij dat niet verdienden, met andere woorden : de schuld van de slavernij lag bij de slaven, niet bij de tirannen. Tenslotte, hoogst typerend, werd daar nog A. Smith bijgesleept om te bevestigen dat de "self-love" de grond van alles was, het beginsel van iedere arbeid, wat echter alles behalve het belang van de anderen uitsloot, integendeel. Het lag blijkbaar in de

natuur van de mens dat wat de anderen overkwam, hem positief aangelangde. Niet minder belangrijk : Stirner, aldus Nieuwenhuis, was allesbehalve tegen de algemene werkstaking. In ieder geval verloor de lectrur van Der Einige de mens van veel waanbeelden en huichelarij en had de gemeenschap veel "ikheden", zelfstandige denkende en handelende mensen nodig. (1)

J. Lansén ging het volgend jaar nog verder : op basis van Stirner rekende hij zowat af met de hele arbeidersbeweging. Uitgebreid ging hij in op de verhouding tussen samenwerking en organisatie. Samenwerking, aldus Lansén, gold een op en top bewuste relatie tussen diverse op zichzelf staande eenheden, die als gehelen op zichzelf volmaakt waren. In een samenwerking had men te maken met "een wederzijdse ruiling" en of "vermenigvuldiging van zekere machtsuitingen", krachten die iets meer of anders willen bereiken dan dat zij alleenstaand konden bereiken en waarbij zij "gebruik" maakten van de andere of omgekeerd. De afhankelijkheid bij deze relatie was geen echte, maar een wederzijdse "afhankelijkheid", waarbij de anderen ook het individu nodig hadden en deze laatste dus op zijn minst evengoed zijn eisen kon stellen, met andere woorden, een "strijd van allen tegen allen". De overeenkomsten die de mens gedreven door zijn eigen behoeften (en niet door plichten of rechten) door "wederzijdse machtsontwikkeling" met andere mensen afsloot "waren het gevolg van een bewuste samenwerking tussen krachtig wilende personen" op basis van een "gevoel van eigenwaarde en eigenmacht", "eigen aan de ongemene, bijzondere personen". Daartegenover stond in fel contrast de "afhankelijkheid der gemeenmensen", de zwakken met hun gebrek aan zelfkennis, aan gevoel van eigenwaarde, aan vermogen tot volharding, de "laffen, bewerende niet alleen te kunnen, den strijd aldoor vermijdende". Ofschoon ook zij door de "onvermijdelijke dwang" van het geweld der natuurkrachten ooit tot "werkelijke samenwerking" zouden komen : ge-

---

(1) F. DOMELA NIEUWENHUIS, Boeken en tijdschriften, Max Stirner, De Eenige en zijn eigendom, - Ontwaking, juni 1906, p. 238-248.

dreven door zelfbehoud en eigenbelang, zouden zij buiten alle plichten en rechten volmaakte "eenlingen" worden. De samenwerking zou verdwijnen bij het ophouden van haar beweegredenen elk zou zijn eigen weg gaan. De conclusie lag voor de hand, afhankelijkheid was op zichzelf denkbeeldig, bewust gewild, "levensmoeheid" ging erachter schuil.

Organisatie van haar kant veronderstelde "aanhankelijkheid", het opgaan in één lichaam of organisme waarvan de lichaamsdelen onvoorwaardelijk verbonden waren aan het geheel, daarin opgeslorpt werden, kortom onmogelijk afzonderlijk konden bestaan. Samenwerking stond daar lijnrecht tegenover : samenwerking betekende niet afhankelijk zijn, het behoud van de "afzonderlijkheid". Zelfs bij het samengaan in functie van bepaalde doeleinden bleef er tussen de samenwerkende individuen nog altijd een ernstige scheiding bestaan. Organisatie daarentegen, steeds volgens Lansen, streefde ernaar zich te bestendigen, in een "vereenzelvigd samenzijn", "fixeerde ... 't levende" en lag zo aan de basis van het "stabiele" of "dode". Organisatie was eigenlijk slechts een "voorstelling", een "begrip", "abstractie" of "fictie", die men van samenwerking had, waartegen "machtige, zelfstandige personen" niet nalieten te reageren. Toch ontstonden steeds weer nieuwe organisaties precies als gevolg van het ontbreken van een juiste voorstelling van de eigenlijke menselijke behoeften. Feitelijk was enkel de samenwerking van overigens ook tot alleenhandelende bekwame personen "reëel". "Sentimenteel" zijn was een wens van "zwakken van geest en van wil om daarachter 't steunen op iets buiten zichzelf te verbergen". Een "machteloze klomp" die noodzakelijk van buitenaf bewerkt moest worden, "speelbal van toeval", "prooi van demagogen" kon men best missen. Het devies was : ieder krachtig voor zich, naast een zonodig tegen elkaar, "strijdend voor 't werkelijk gewilde en niet opgedrongen doel", wezenlijk "heer en meester". Of iedereen daar toe in staat was? "Daar vragen zij die 't reeds wel kunnen in 't geheel niet naar."

Volgens Lansen was het onderscheid tussen centraliseren, de zogezegde dwingende organisatie van bovenaf enerzijds, federeren, de zogezegde vrijheidslievende organisatie van onderuit anderzijds, als twee vormen om een strijdend of producerend organisme te organiseren, niet bestaand, "noch innerlijk, noch uiterlijk". Geen van beide kon naar Lansens zeggen buiten het gezag. Zowel centraliseren, als federeren ging uit van de "volstrekke of absolute, boven de persoonlijke wil, verheven eensgezindheid of eenheid van handelen", "de heerschappij van 't quantitatief", Volk, Natie, Mensheid, enz. genoemd. Meer specifiek voor het centraliseren (de machten in één centrum laten convergeren, van waaruit alle eindbeslissingen uitgingen) werd de zogezegde eenheid verkregen door het meerderheidsprincipe, een kunstmatige eenheid, waarbij de minderheid zich moest schikken naar de meerderheid en dus op één of andere wijze een oppositie ontstond. Kwam daarbij het systeem van afgevaardigden die in het belang van de kiezers, maar men beweerde als uitdrukking van de eenheid, moesten regeren. Dit hield niets minder in dan de volmaakte ondergeschiktheid der leden-kiezers aan de één kant, de volstrekke heerschappij van de gekozenen aan de andere kant, kortom de ontkenning van de eigen persoonlijke waarde, de erkenning van vreemde, buiten zich bestaande persoonlijke waarden als hoogste principe (en daarmee samenhangend : bestuurders die dit principe vertegenwoordigden), "bevattende uw verlangens", waarvoor uw eigen rechtstreeks willen moest onderdoen. De beste eenheid, weerlegde J. Lansen, was die van één persoon.

De theorie van het federeren namelijk decentraliseren, zijnde elk deel van het organisme zowel geestelijk, als stoffelijk gelijkwaardig laten participeren, beantwoordde niet aan de praktijk die vrij gelijkaardig was aan deze van het centraliseren. Aangezien bij het federeren elke "onderdaan" tevens "gezaghebbend" was, was ook daar het "hoger" of het "lager" niet opgeheven. Het "princiep" lag hier niet meer bij enkelen, anderzijds was ieder "deelhebber" tot "onmiddellijk dienaar" zonder tussenpersonen van het "princiep" geworden. Het toeval alleen bepaalde of

men beurtelings "onder- of bovengeworpen" was. Het meerderheidsbeginsel bleef uiteindelijk van kracht, zowel in de eigen kring als binnen de groep afgevaardigden vanuit de verschillende kringen. Vrijheid binnen het federeren hield dan in dat men door "onmiddellijke betrekkingen" met het "principe" vrij was van een "bemiddelende persoon"; autonomie betekende dan de "rechtstreekse beheersing door de idee zelf, het principe één te zijn", een organisme te vormen in functie van een bepaald doeleinde. Dus ook het federeren was bij gebrek aan "algemeen éénzijn" niets meer dan een kunstmatige schepping. Met andere woorden zowel bij het centraliseren, als bij het federeren speelde het "terrorisme" van het begrip organisatie ten nadele van het eigenlijke leven, de werkelijke behoeften van de eenlingen, dit wil zeggen van de werkelijke, levende, voelende organismen (en niet organen binnen een fictief organisme).

Het besluit van Lansens lag voor de hand : het enige middel was de samenwerking, die vaak zo miskend werd door de "belanghebbenden zelf", "hun zelf als niets beschouwende, behalve verbonden aan anderen, waardoor ze juist alleen niets zijn". Slechts door op zichzelf te staan, was men iemand : dus neen aan het "gemakzuchtig vleien aan de boezem der broederlijkheid" en het "schaapachtig menigte vormen". (1)

De toepassing van dit hele individualistisch denken had er Lansens reeds een paar maand eerder toegebracht komaf te maken met de arbeidersbeweging en klassenstrijd. Wat was dan de arbeidersklasse anders dan "de uitdrukking van wat de arbeiders als arbeiders gelijk of gemeenschappelijk hadden"? Zij was de belichaming van het "arbeiderschap" (de enige hoek van waaruit men uitermate detotaliserend de persoonlijkheid van de arbeiders beschouwde). Op basis van de gemeenschappelijkheid als arbeider legde men vervolgens even eenzijdig de nadruk op de zogenoemde gemeenschappelijkheid als deelhebber "in de bedongen welstand". De produkten die men voortbracht, waren in die visie niet het

---

(1) J. LANSSEN, Samenwerking en organisatie, - Ontwaking, aug. 1908, p. 296-313.

resultaat van de arbeid van één arbeider, dan wel van de gemeenschappelijke arbeid van alle arbeiders, met andere woorden een persoonlijk bedongen welstand bestond niet. Kortom, de arbeidersklasse was een allesomvattend geheel, een georganiseerd wezen, dat aan de arbeiders, als deel van dit georganiseerd lichaam, zijn deel in de gemeenschappelijke welstand verschafte. De arbeidersbeweging of de strijd van de zogenaamde arbeidersklasse was derhalve essentieel verbonden met de voorstelling van de arbeidersklasse als een allesomvattend geheel, ~~ni. de arbeiders-~~
~~klasse.~~

Daartegenover stond het individualisme, de strijd, het leven van de mensen als individu, als persoon, dit wil zeggen als eenheid, als geheel op zichzelf, en dus niet vastgespijkerd op een bepaalde hoedanigheid van die persoon, zoals bijvoorbeeld zijn arbeiderschap. De arbeidersbeweging, aldus Lansén, eiste van het individu- arbeider zijn "meer-zijn" als arbeider op te geven en hem als persoon, eenheid te doen opgaan in een door individuen "gevoed", de persoon benuttend, alle afzonderlijkheid absorberend, georganiseerd geheel. De eis van de arbeidersbeweging de individuele belangen te doen opgaan in het algemeen nut was een regelrechte belediging, een beknotting van de individualiteit. Het individu moest dus de arbeidersbeweging als een overheersende macht, als een factor in het onderdrukkingsproces van het individu, die veel belangrijker was dan de onderdrukking als arbeider alleen, bekampen. De strijd tegen de arbeidersbeweging kaderde dan binnen de globale strijd van het individu voor een volmaakte zelfstandigheid, als "beheerder van eigen zaken en persoon". De strijd van het individu was geen strijd als element van een bepaalde klasse tegenover een andere klasse, geen klassenstrijd, maar een strijd van een alleenstaande bewustwillende en durvende persoon, zowel tegen klassen, als tegen personen, een persoonlijke strijd dus. Uiteraard was soms samenwerking vereist in functie van zijn eigen belang als uitdrukking van de wilsuitdrukking om een bepaald doel te bereiken.

De conclusie sprak voor zichzelf : als de arbeider zichzelf werkelijk wilde ontvoogden, dan moest hij een "krachtig en bewustwillend individu worden", "als eigen heer over eigen aangelegenheden", "zichzelf leidende en beheersende". Hij moest dus zowel strijden tegen de arbeidersbeweging, als tegen het "burgerlijk regiem", dat als een "zuigpomp" op het produktief vermogen was, kortom tegen alles wat de persoon neerdrukte. "De persoonlijkheid ten zegepraal geleid, dat zij de leuze!" Slechts van krachtige individuen was heil te verwachten. (1)

Reageerde Domela Nieuwenhuis dolenthousiast, dan was Mesnil, de aloude inspirator van Ontwaking, heel wat meer genuanceerd in zijn wordeel over Stirner en, daarmee samenhangend, Nietzsche. Voor Mesnil was Der einige een logisch, steviggebouwd, consequent, heilige huisjes afbrekend werk waaruit alleen de verschillende individuen, allen enig en onafhankelijk, overbleven. Maar, en dat was een grondige kritiek, Stirner had, zich afzettend tegen de stelsels die de mensen eenzijdig vanuit hun gemeenschappelijkheid, als sociaal dier bekeken ("het individu als algemene"), een even eenzijdige nadruk gelegd op het "individu als het enige", of wat de mensen onderling onderscheidde. Stirner was uiteindelijk in een identiek euvel vervallen als de personen waartegen hij zich afzette : hij had geen rekening gehouden met de gemeenschappelijke basis die de mensen als mensen hadden, hij had de "Mensch" geloochend. "Ik kan mij niet ontwikkelen zonder tevens de mens in mij te ontwikkelen", was de repliek van Mesnil. Anderzijds had Stirner terecht de kern van het "meest oorspronkelijke, scheppende gedeelte van onze persoonlijkheid" benadrukt, maar zijn aanspraak op de vrijheid daarvoor was louter negatief, belemmeringen uit de weg ruimend. Der Einige was een gedachtenleeg woord, men kon er niets algemeen over zeggen, hij was immers enig. Dit alles maakte Stirner tot een louter kritisch, vernietigendni-

---

(1) J. LANSEN, Arbeidersbeweging en individualisme, - Ontwaking, juni 1908, p. 209-216.

hilist. De enige positieve opvatting bij Stirner was de "K^racht", maar aldus Mesnil, de mensensoort zou wellicht niet lang bestaan hebben met enkel de kracht en zou zeker het onderspit gedolven hebben voor het dier. Bij Stirner moest men geen praktische gedragsregels zoeken, dan wel een kritisch benaderen van het woord, het ontmaskeren van de absolute gedachten die alles doordrongen. Zeer juist was in dat opzicht zijn beschouwing over de vrijheid van denken die niet noodzakelijk samenviel met de vrijheid van het individu : "Mijn gedachte kan vrij zijn zonder dat ik vrij ben". Al bij al was de gedachte van Stirner één van de grondgedachten van het anarchisme, zij hield immense loocheningen van het gezag in, waartoe echter een oprecht, consequent liberaal ook zou komen.

Wat de verhitte discussies rond Stirner en Nietzsche betref: men moest die twee individualisten alleszins beschouwen als wezens die op een bepaalde ogenblik geleefd hadden onder bepaalde omstandigheden waarop hun karakters dan ook gereageerd hadden. Hun gedachten mochten niet als zijnde absoluut bestudeerd worden, maar als de uitdrukking van hun eigen natuur en ervaring. Alleszins hadden zij geen voeling met het praktische leven onderhouden en volledig in hun eigen gedachtenwereld geleefd (en konden zij als dusdanig niet "waarschuwen voor dwalingen als gevolg van de schok van een materiële hinderpaal"). De grote bijval die Stirner na een periode van grote stilte opnieuw genoot naar het einde van de eeuw toe, was gedeeltelijk te wijten aan de overeenstemming van zijn ideeën met Nietzsche, die toen volop in de belangstelling stond, maar hield daarnaast ook verband met de situatie van het anarchisme in die tijd. De anarchisten bevonden zich net als der Einige in staat van oorlog met iedereen. Wetenschappelijk, aldus Mesnil in de richting van Cornelissen, die Mesnils kritiek niet zwaar genoeg had bevonden (1), was Stirner in zijn tijds kader plaatsen : "Ik heb niet de gewoonte de doden te plukharen". Cornelissen verscheurde de doden naar hartelust,

---

(1) Bedoeld is de reactie van Cornelissen in het Volksdagblad naar aanleiding van J. MESNIL, Boeken en tijdschriften, Max Stirner, De eenige en zijn eigendom, - Ontwaking, mei 1907, p. 206-208.

aldus Mesnil, hij toonde het slechte, verzweeg al het goede en dichtte Stirner op de koop toe allerlei dingen toe. Zo verdedigde Stirner geenszins de kapitalistische voorstelling van de persoonlijke eigendom. Voor Stirner was de "vrije" concurrentie niet "vrij", omdat hem, onder andere als gevolg van het staatsingrijpen, "de zaak", noodzakelijk voor concurrentie, ontbrak. En, voegde Mesnil typisch daaraan toe : "Wetenschappelijk, er bestaat geen antiphatie, geen instinctmatige vijandschap, geen persoonlijke haat, geen hartstocht, geen onrechtvaardigheid, die tegenwoordig door dit woord niet bestraft wordt".

Nietzsche anderzijds was een lyricus, hij drukte zijn eigen gevoel voor het leven uit, veralgemeende zijn eigen persoonlijke ondervindingen (de verrechtvaardiging van zijn opvattingen lag eigenlijk in hem zelf). Uit heel zijn werk ademde zijn verlangen naar een schoner, voller, veelzijdiger leven, niet van rust of miezerig geluk, maar van hel dhaftige strijd, van aanhoudend streven naar een hogerstaand mensentype. Hij sprak zijn afschuw uit voor zwakheid en bezong aan de andere kant de wilskracht, de zelfbeheersing en de macht, de wil om te overwinnen, de blijde en ombarmhartige groei der krachtige individuen. Feitelijk was het kinderspel om op rationele wijze Nietzsche te weerleggen, net zoals men dat met een dichter kan doen . Nietzsches werk zat vol contradicties, was geen goed samenhangend systeem, bevatte geen praktische gedragsregels (en was overigens niet vatbaar voor epigonen waartegen hij zich sterk had afgezet). Maar daarom had het niet minder betekenis. De gedachte van Nietzsche verklaarde zich door zijn temperament, Nietzsche was een sterke persoonlijkheid met een bijzonder krachtige levenswil, waaraan de ziekte waartegen hij voortdurend had moeten vechten uiteraard niet vreemd was. Ook dit had hem doen opteren voor een "weelderige ontwikkeling van enkele persoonlijke en krachtige personaliteiten" ten nadele van de grote meerderheid, evenals voor een verwerping van elk medelijden en matige bevrediging van de behoeften van iedereen, voor de verwerping van socialisme, anarchisme en christendom, die hij een produkt van de slavenmoraal noemde.

Nietzsche, aldus Mesnil, zag de mogelijkheid niet in kracht en medelijden, algemene ontwikkeling en de bloei van personaliteiten met elkaar te verbinden, Stirner en Nietzsche waren beide openlijk egoïsten die de persoonlijkheid wilden ontwikkelen zelfs ten nadele van anderen, beide poneerden ze de kracht als moreel principe, in beider werk was het irrationeel element belangrijk. Wellicht kende Nietzsche Stirner, maar ook zonder dat was het verband tussen beide te verklaren: het roemen van de kracht was een zeer begrijpelijke reactie op een tijdssfeer die de "zwakke wil" cultiveerde en dan ook velen deed heimwee krijgen naar sterke individuen. Voor het irrationele element, als bron onafhankelijk van alle wet of rede, van alle scheppingskracht waren ze uiteraard schatplichtig aan de romantiek.

Op de vraag in hoeverre Nietzsche en Stirner anarchisten waren kan geen antwoord worden gegeven. Er bestond geen orthodoxe anarchie. De anarchie was geen vaste leer, geen partijprogramma of sociale theorie. Het libertair-communisme viel niet samen met de anarchie, het was de "sociale vorm die in de huidige staat onzer kennissen, het best overeenstemde met de desiderata der anarchisten". Anarchie, steeds volgens Mesnil, was een algemene levenshouding, een opvatting, een voelen dat "erin zit", die er altijd geweest was (lang voor de term anarchie zelf) en wellicht altijd zou zijn. De anarchie was niet afgelijnd, kende geen grenzen, elke terminologische bepaling zou haar "bekrimpen", was bedrog. (1)

Hoe nu concreet de houding van de Antwerpse anarchisten ten aanzien van organisatie evolueerde, kan getoetst aan de reacties van Ressler op het internationaal anarchistisch congres dat in augustus 1907 te Amsterdam doorging. Zonder dadelijk het

---

(1) J. MESNIL, art.cit.; ID., Stirner, Nietzsche en de anarchie, - Ontwaking, feb. 1908, p. 49-59; maart 1908, p. 95-101; ID., Kroniek. Sociologie. Nietzsche heeft het werk van Stirner gekend, - Ontwaking, mei 1909, p. 199-200.

standpunt van Lansens in te nemen, maar ook niet dat van Domela, die misschien wel voorstander was van een antimilitaristische, maar niet van een libertaire internationale, stond Ontwaking nu ook niet precies te springen van enthousiasme. Ontwaking was trouwens, zonder daarom een stirneriaan als Lansens in zijn extreem individualisme volledig te moeten volgen, zocht bijzonder warm gelopen voor anarchistische organisaties die verder gingen dan overeenkomsten in functie van een bepaald doel, wat uiteindelijk vrij orthodox anarchistisch was. Het hele artikel naar aanleiding van het congres gaf zowat een eerder neutrale samenvatting van de geest waarin het verlopen was, zonder eigenlijk stellingen in te nemen. Anarchisme en organisatie waren in de ogen van het congres niet tegengesteld, integendeel, wat betekende anarchie anders dan de vrije organisatie der voortbrengers? Individuele en gemeenschappelijke actie heetten volgens de ~~congresstatuten~~ ~~van~~ ~~gok~~ ~~beide~~ ~~omnisbaar~~. De organisatie van de arbeidersklasse op basis van gelijke belangen sloot een organisatie op basis van gelijke denkbeelden niet uit, beide hadden een eigen, onderscheiden aanvullende rol. Een organisatie der actieve krachten zou ongetwijfeld nieuwe perspectieven openen voor de propaganda, het kwam er dus op aan overal anarchistische groepen op te richten en deze te federeren op basis van vrijheid: in de anarchistische internationale zouden alle individuen, groepen en federaties autonoom zijn en het internationaal bureau zou weinig meer dan de bedoeling hebben een anarchistisch archief bij te houden. Illusterend tot en met voor de afwachtende houding van Ressler: "De tijd zal moeten afwijzen wat de revolutionaire beweging van dit organisme te verwachten heeft". (1)

---

(1) S. RABAUW, Internationaal libertair congres te Amsterdam, 24-31 augustus 1907, - Ontwaking, sept. 1909, p. 364-368.

X. Christenen voor het socialisme?

Geloof en ook vrijdenkerij kregen in Ontwaking een niet onaanzienlijk aantal pagina's toegemeten. Een discussie die omzeggens volledig beheerst werd door de twee Nederlandse dominees en goede vrienden N.J.C. Schermerhorn en (eigenlijk ex-dominee) F. Domela Nieuwenhuis. De kring rond Ontwaking mocht dan gekant zijn tegen alle klerikalisme, of zelfs effenaf vrijzinnig en dus antigodsdienstig zijn (1), dat nam niet weg dat men ruimte liet voor andersdenkenden. Met name Schermerhorn kreeg ruimschoots de gelegenheid zijn ideeën uiteen te zetten. Ondanks Domela Nieuwenhuis, was Ontwaking in het algemeen ook vrij tolerant ten aanzien van de christen-anarchisten, waarvan men echter nooit de denkbeelden ten gronde besprak, en koesterde het zelfs eerbied voor de dienstweigeraars uit die middens, evenals voor hun inspirator Tolstoj. (2) Op tijd en stond ook gingen een Nieuwenhuis en een Schermerhorn op hun godsdienstige bagage putten om bepaalde maatschappelijke thema's te behandelen. Zo stelde Domela bijvoorbeeld het natuurrecht dat leven heette, uitgedrukt in de uitspraak van Christus: "Neemt en eet", tegenover de valse zedelijkheid, de heersende rechtsorde, waarvan de oorsprong buiten de mens lag en die slechts de bedoeling had de diefstal (bedreven door hen die van de andere teveel genomen of beter geroofd hadden) te bevestigen als eigendom en die te beschermen. (3) Een andere keer zou Schermerhorn teruggrijpen naar een voorbeeld uit het Oud Testament, zoals de kroning van Saul, om te illustreren hoe men gezag op religieuze gronden, "bij de gratie gods" aan het volk opdrong: een "leugen" die nog altijd terugkeerde bij elke troonsbestijging. Nog altijd werd elk gezag af-

---

(1) Cfr. supra, p. 300-301.

(2) Zie bijvoorbeeld de visies van Ontwaking over de antimilitaristische actie, cfr. supra, p. 386 e.v.; zie ook de uitgaven van Ontwaking, cfr. supra, p. 291.

(3) F. DOMELA NIEUWENHUIS, Een eenige preek, - Ontwaking, mei 1905, p. 161-179.

geleid van God (de enige manier waarop men het kon verdedigen). De kroning van Saul door Samuel was een typevoorbeeld van hoe de geestelijke en wereldlijke macht ondanks hun strijd om de heerschappij de handen in elkaar sloegen om het gezag te handhaven. Ze waren er zich maar al te goed van bewust hoe node ze elkaar konden missen. (1)

Bovenstaand stuk mocht dan een kritiek inhouden ten aanzien van de godsdienst, het was niettemin bij monde van Schermerhorn dat men in Ontwaking ruimte liet voor een bepaalde godsdienstbeleving die zich onmiskenbaar als door de moderne theologie geïnspireerd aanbod. (2)

Voor Schermerhorn was God niet een "persoonlijkheid die buiten de wereld stond, maar wel de in mij kenbare geest". Religie was dan "leven in harmonie met zijn innerlijk", uitsluitend en alleen zijn persoonlijk geweten volgend. Dergelijke godsdienst, aldus Schermerhorn, had recht van bestaan, was trouwens onuitroeibaar en zou "groeien in schoonheid". De tegenstand zou haar louteren naar de kern van de godsdienst toe; dit alles omdat God (duidelijk te onderscheiden van de traditionele God) onloochenbaar de "opperste realiteit" was. Een stelling die meteen een grondige kritiek op de bestaande godsdienst inhield. Wat men meemaakte was een schijn-godsdienst, verworpen tot kerkelijkheid, een systeem van slaafs te onderhouden leerstellingen, werktuigelijk uit te voeren kerkelijke vormen en wat vage mystiek met de daaraan innig verbonden "priesterheerschappij". In fel contrast daarmee stond het anarchistisch ideaal van het zelfzoeken en zelfdenken. Het was dan ook niet onbegrijpelijk dat veel progressieven bij de confrontatie met de heersende geloofsvormen onwetend het religieuze kind met het badwater weggooiden. Wat nu godsdienst heette, was feitelijk "mammonsdienst", "dienst

(1) N.J.C. SCHERMERHORN, Bij de gratie gods, - Ontwaking, feb. 1906, p. 41-47.

(2) Hier blijkt eens te meer dat het anarchisme op een of andere manier aansloot bij de zogenaamde moderne theologie die zich rond 1870 in protestants Nederland aandiende; het was niet toevallig dat een aantal belangrijke Nederlandse anarchisten dominee of ex-dominee waren; zie bijvoorbeeld H. RAMAER, o.c., p. 15.

van het gouden kalf", die nog altijd mensenoffers (tot zelfs hun ziel, dit wil zeggen het meest innerlijke wezen van de mens) eiste. Sociale ellende, oorlog, zedelijke verlaging waren er de gevolgen van. Want wat was er in tegenstelling met de ware geest van Christus' boodschap gebeurd? De "gelukszoeker", die de mens was, had zich om zichzelf toch het geluk te verzekeren allerlei "hemelsbeschouwingen" gecreëerd, die aan de mens het geluk na zijn dood in de hemel of in een "verre toekomst" op aarde beloofden, evenals daarmee verbonden, het zogenaamde "onsterfelijkheidsgeloof" dat het voortbestaan van het individu poneerde. In deze optiek gold het leven als een tijdelijke teleurstelling en leefde men om als troostgeschenk het geluk te veroveren in het volgende leven. Toen kwamen de priesters die zich "meester maakten" van de onsterfelijkheidsidee en de "hemelverwachting". Van dan af gingen zij exclusief de weg naar de hemel of het geluk, maar ook naar de hel bepalen. Door de creatie van de hel als mogelijke verblijfplaats na de dood en de daarmee gepaarde angst, kwam het zwaartepunt nog meer op het komende leven te liggen. Kortom, de idee van het leven na de dood werd een "handigheid" in dienst van een kleine minderheid om te kunnen heersen over de meerderheid : de verwaarlozing van de "eisen in dit leven" was er immers het inherente gevolg van. Het christendom was een voorbeeld van een sterk "hemelsgeloof", dat zich bijzonder goed had aangepast aan de maatschappij van de "mammon".

De priester had teneinde zijn macht te bestendigen "bij de gratie gods" een verbond gesloten met de vorst en predikte daartoe in naam van Christus op de bovenbeschreven manier berusting. "Wat mensenwerk is : de ongelijke lotsbedeling wordt, heilig-schennend, gemaakt tot het werk van Hem, dien de Christus een liefdemacht noemde." Reformatie en dergelijke hadden daar niets wezenlijk aan veranderd. Kerk, staat en bourgeoisie bleven tot en met verbonden. De Kerk was "verlaagd tot een veile deerne, die bedelt om de gunst van hen, die haar wel steunen willen, maar onder voorwaarde, dat zij zich dan ook geheel aan hen geeft". Of nog : "Een dominee is minstens zes politieagenten waard : wie zal uitmaken hoeveel agenten dan een pastoor wel vertegenwoordigt?"

Hoe ver lag dat niet af van wat Jezus, de "machtige profeet", gepredikt had : "een nieuwe geest van broederzin" en grenzeloze liefde, die onmogelijk enig sociaal onderscheid kon dulden en wars was van dogma's en vormendienst. Ver van leerstelling en kerkelijkheid kwam het erop aan innerlijk "volmaakt" te zijn, te leven zoals Christus, volgens het liefdesprincipe. De essentie van Christus' leer, aldus Schermerhorn, lag in het aantasten van de levensverhoudingen, het ingrijpen in het wezen van de maatschappij, het verwezenlijken van vrijheid en gelijkheid, kortom in het revolutionair zijn. Voor hem was Christus "arm, ongeletterd, een socialist in oorlog met de rijken der maatschappij, de vijand van vormen, van geloofsartikelen, priestergezag". Stippen wij hier aan dat Christus vrij algemeen door de anarchisten als een geestesgenoot beschouwd werd : dat was zo voor Max Stirner (1), voor de Luikse anarchisten (2) en ook voor niet weinig Ontwakers zoals duidelijk tot uitdrukking was gekomen in het nummer ter ere van Ferrer, wiens dood men met de kruisdood van Christus ging vergelijken. (3)

Wat was dan de taak van de echte "religieuze mensch" : hij moest revolutionair zijn, dit wil zeggen de totale vernietiging van de heersende orde nastreven. "Hij zal wezen een socialist;" Voor Schermerhorn vielen socialisme en godsdienstigheid samen. Want ook het socialisme wou de omverwerping van het vigerend systeem, de opheffing van het privébezit. Ook het socialisme bestreed het "mammonisme", het wilde broederschap, vrijheid en "gelijkberechtigtheid", met andere woorden drie wezenlijke bestanddelen van de door Christus gepredikte liefde. Ondanks alle vijandigheid van de socialisten zou de godsdienst "heerlijker dan ooit opbloeien", de tijd was nakend dat een "hoogere levensopvatting" zou doorbreken. Of mocht deze opvatting geen godsdienst meer genoemd worden? "Heb ik geen recht de socialistische beweging in haar grond eene religieuze beweging te noemen?" Steeds volgens Schermerhorn, zouden de meeste socialis-

(1) J. CARROLL, Max Stirner, - F. BOENDERS, o.c., p. 89.

(2) J. LOUIS, o.c., p. 109 e.v.

(3) Cfr. supra, p. 301, 386.

ten, voorlopig verblind door de schijn-godsdienst, God opnieuw vinden, religieuze mensen worden en "in harmonie willen leven met die in de mens gekende macht". "Die weg voert naar het socialisme, omdat de mens innerlijk ervaart tot eenheid en broederschap te worden gedreven en deze slechts in het socialisme wordt verwezenlijkt!" Een socialisme tussen haakjes, dat bij Schermerhorn van het zuiverste libertaire water was : geen parlementaire hervormingen, wel economische toestanden aanpakken en niet te vergeten de "individuele verbetering". (1)

Twee jaar later zou Schermerhorn op zoek naar het "doel des levens" het in het reeds geciteerde artikel hebben over de "absurditeit van een opvatting die het doel des levens buiten het leven legt" (waaruit niet noodzakelijk moest volgen dat de onsterfelijkheid absurd zou zijn). Het doel des levens was volgens Schermerhorn het "leven zelf", dit wil zeggen : "wij leven om te leven", of nog : "gelukkig is, wie leven kan". Door de eeuwenoude "verleugening" van het leven waren velen uiteraard tevreden met een "akelige" karikatuur van het leven. Toch was het doel des levens "de verovering van het volle leven", zowel lichamelijk, als geestelijk, dat men naar eigen aard en wezen kon ontwikkelen "wat in kiem aanwezig was", namelijk de "kiem der mensehelijkheid, de mensch in beginsel, die groeien wil". De "levenshartstocht", de "wil om te leven", aldus Schermerhorn, dienden maximaal gestimuleerd. Wat de situering van het doel des levens in de nuttigheid van dit leven betrof, dit was een kapitalistische voorstelling van zaken, die allesbehalve tot het geluk leidde (om niet te spreken van het "nut" van het werk aldus gepresteerd) en helemaal niet beantwoordde aan het wezen van de mens, zoniet moest men hem dit vermeende doel niet steeds weer in dergelijke mate inprenten. De "nuttigste" mens is hij die 't meest intens leeft", slechts op die manier kon een mens gelukkig zijn. De liefde mocht dan heel verheven zijn, een doel van het leven kan

---

(1) N.J.C. SCHERMERHORN, Over godsdienst en socialisme, - Ontwaking, maart 1905, p. 81-99, april 1905, p. 132-144; ID., Wat is het doel des levens?, - Ontwaking, juli 1907, p. 249-256, aug. 1907, p. 289-306.

men haar met de beste wil van de wereld al evenmin noemen. Ofwel was de liefde wezenlijk voor de mens en was het voldoende werkelijk te leven om lief te hebben, ofwel was de liefde niet wezenlijk en was alle "liefdesprediking" ijdel. Maar, aldus Schermerhorn, de mens was een "sociaal wezen", een "solidariteitswezen". Hij werd innerlijk gedreven tot de liefde, ze stemde hem gelukkig : "leven is lieven" en de "liefdesprediking" maakte dan ook deel uit van de "prediking van het leven". De menselijke "levenshartstocht" zou alle hinderpalen die het leven in de weg stonden (het kapitalisme en het daarmee samenhangend gebrek aan vrijheid), toegegeven niet zonder enige moeite, opruimen : de anarchie zou er komen. De "prediking van het leven" was levensvatbaar, "omdat zij grondt op het wezen van de mens" ... "En hij zal opstaan als een heros, jong en sterk en een gelukshuivering zal varen door de wereld, omdat het leven, het grote heerlijke leven is gekomen." (1)

Een godsdienst ontdaan van priesters, dogma's en vormelijkheid, teruggebracht tot de ware boodschap van Christus, van innerlijke vervolmaking, broederlijkheid en liefde predikend, een godsdienst, die noodzakelijkerwijze ~~was~~ ^{was} in een revolutionair socialistisch engagement, waarbij god niet meer een buitenwereldse persoon was maar het "persoonlijke geweten diep in elke mens, was niet van die aard dat hij Domela Nieuwenhuis kon overtuigen. Zijn commentaar naar aanleiding van het congres van de "moderne protestanten" te Genève in 1905, waar men net als Schermerhorn verzekerd had dat godsdienst steeds zou blijven bestaan, maar anderzijds gezuiverd moest worden van alle "positieve" inhoud, was in dat verband veelbetekenend. Een godsdienst zonder (persoonlijke) god was "hazenpeper zonder haas". Uiteindelijk was het allemaal maar een woordenspel : men moest conse-

---

(1) ID., art.cit., - Ontwaking, aug. 1907, p. 289-306.

quent zijn : "alsof een gezag, dat in twijfel wordt getrokken (door zich af te vragen wat godsdienst was en of men het nog van doen had), niet ophield een gezag te zijn".

Wat men te Genève had gezet, was wezenlijk niets minder dan een eerste stap op weg naar de negering van God en verder het vrijdenken. Dàt moest men erkennen voor zichzelf. Meer specifiek ten aanzien van zijn vriend Schermerhorn : "Maar wil dit geen woordenspel zijn, dan moeten wij weten of de in ons kenbare geest al dan niet buiten de wereld staat, al dan niet buiten u bestaat?" Daar kwam het op aan en juist daar wisten wij niets van. Godsdienst, aldus Nieuwenhuis, was samengesteld uit twee woorden : God, een persoonlijk, boven- en buitenwerelds wezen dat invloed had op de wereld enerzijds, dienen, dat wees op een verhouding van knecht en meester anderzijds. "Laat ons met het verdwijnen van de zaak de naam verwijderen, niet gelijk men veelal doet, er een andere betekenis aan geven." Met andere woorden zodra men geen persoonlijke buiten- en bovenaards wezen wilde aanvaarden, moest men ook niet meer spreken van godsdienst. (1)

Nog meer categorisch was Nieuwenhuis in zijn aanval op Tolstoj, wanneer deze het geloof (in god en het leven na de dood) als ultieme zin voor het leven naar voren schoof. Voor Domela was het weer eens hetzelfde "oude praatje" : alles wat was, had een oorzaak, het heelal was, dus had het een oorzaak. Die oorzaak was god, god was de oorzaak van alles. Het kon evengoed omgekeerd : alles wat was, had een oorzaak, god dus ook. "Een oorzaakloze oorzaak is naar onze mening een onding." Waarom moest de mens omwille van zijn "begrensd kenvermogen" steeds weer de problematiek verschuiven? Meer rationeel, aldus Domela, zou zijn zo te leven "dat gij innerlijke vrede hebt met uzelf". Als er een god bestond, dan moest hij wezenlijk goed zijn, dit wil zeggen, verlangen dat de mens leefde" naar zijn best

---

(1) F. DOMELA NIEUWENHUIS, Twee kongressen met daaraan vastgehechte beschouwingen, - Ontwaking, dec. 1905, p. 433-448.

weten en geweten" en zou hij, God, met de voornoemde stelregel best tevreden zijn. Ook het bestaan van een "persoonlijke onsterfelijkheid" zou de mensen die op dergelijke wijzen leefden niet "schaden". In elk geval was het dwaas het heden te verwaarlozen in functie van de toekomst. Hadden de epicuristen er ons niet op gewezen hoe de dood ons niet aanging : "als wij er zijn, dan is hij er niet en is de dood er, dan zijn wij er niet meer". Tussen haakjes : iedereen wilde gelukkig zijn, maar weinig werd er gedaan om zichzelf en de anderen gelukkig te maken, waren wijzelf niet een van de grote oorzaken van de "sociale ziekten"? En verder : als de dood het begin van een eeuwig gelukzalig leven betekende, waarom weerde men dan diezelfde dood? Een ding was zeker, het geloof in het voortbestaan wees op een enorm levensverlangen van de mens : "En omdat hij het wenscht, daarom gelooft hij dat het zoo zal zijn, de wensch is dan ook de eenige bewijsgrond, die men kan aanhalen voor een persoonlijke onsterfelijkheid". Tolstoj had trouwens het recht niet op basis van een geloof een gelukkig leven te verzekeren aan anderen, als men daarover niets met zekerheid wist, trouwens het zicht van de ellende op aarde kon niet anders dan knagen aan de "hemelsche zaligheid". Veel meer zal Büchner met zijn "eeuwigen kringloop der stof" (van wie de Joden vóór de ballingschap met hun "kras materialisme" eigenlijk de voorlopers waren) het bij het rechte eind gehad hebben. Voor Büchner was er geen sprake van de dood en bestond het groot geheim van het bestaan in de "eeuwige onafgebroken verandering" : het zijn zelf was eeuwig en onvergankelijk, enkel de vorm van openharing wisselde. De dood betekende dan ook geen verlies van ons zelf, wel een verlies van ons persoonlijk bewustzijn of de toevallige vorm, die ons wezen voor een korte poos aangenomen had : "wij leven voort in de natuur, in ons geslacht, in onze kinderen, in onze daden en gedachten". Wat was de persoonlijke onsterfelijkheidsgedachte anders dan zelfzucht, pretentie van een teleologie die vastgeroest zat aan de mens, meende dat men te goed was voor het korte aardse bestaan (in plaats van ons bescheiden plaatsje in het heelal in te nemen) en op die wijze schadelijk voor een gezonde levensopvatting? Als men daarentegen leefde voor het geheel kon men rustig de toekomst afwachten ...

Een god, steeds volgens Nieuwenhuis, die gebeden verhoorde dien de onmiddellijk afgezet te worden wegens gezagsmisbruik en schending van de niets ontziende noodzaak van het natuurrecht of de natuurwet. Maakt deze god zich daar anderzijds niet schuldig aan dan was hij dan weer overtollig. Bidden was een "misdadige poging om de natuur te verlokken tot wanorde". Het doel van het leven, creëerde Domela met Schermerhorn, zonder er echter nog God bij te willen, lag in het leven zelf : wanneer wij ons deel in het geheel zo goed mogelijk vervulden, dan zou het leven uit zichzelf zinvol worden, en hadden wij het geloof, dat ding van buitenaf, niet meer nodig. Een leven dat zich kenmerkte door altruïsme uit welbegrepen egoïsme (het ongeluk van de andere knaagt aan het eigen geluk), daar kwam het op aan! Wie leefde door zichzelf, door zijn arbeid en niet op de kap van een ander droeg de hemel in zich en moest niet meer naar het doel des levens vragen, hij had het gevonden. Zoals Feuerbach zei : wij moeten van godsvrienden tot mensenvrienden worden, van christenen tot mensen. (1)

Diezelfde Domela Nieuwenhuis was vrijwel de enige die in Ontwaking op een min of meer uitgebreide manier inging op het vrijdenken, dit naar aanleiding van het Parijse vrijdenkerscongres in 1905. (2) Op een tamelijke sofistieke wijze ging hij toen dieper in op de verhouding vrijdenken-anarchisme. Om te beginnen kreeg alvast de sociaal-democratie, die van de godsdienst een privé-aangelegenheid maakte en overigens een contradictie in terminis was met het vrijdenken, evenals de loge (men moest de "geloofsdwang" niet vervangen door "ongeloofsdwang") een flinke veeg uit de pan. Wat de verhouding tussen anarchisme en vrijdenken betref : wat was het vrijdenken anders dan een methode, meer bepaald a posteriori, dit wilde zeggen, dat men niets, maar dan ook niets aannam zonder voorafgaand onderzoek of nadenken? Een vrijdenker, aldus Domela, was iemand die alle gezag van buitenaf verwierp, en die dus in niets verschilde van iemand

(1) ID., Het levensraadsel, - Ontwaking, sept. 1909, p. 303-403, okt. 1909, p. 433-448, dec. 1909, p. 537-549.

(2) Domela Nieuwenhuis en niet weinig andere anarchisten waren actief in de Nederlandse vrijdenkersbeweging, die een van de deelterreinen van de anarchistische actie was; cfr. supra, p. 84.

die de anarchistische methode toepaste, zijnde een anarchist. Waarbij wel diende aangestipt dat Nieuwenhuis naar zijn zeggen het vrijdenken niet de exclusieve aangelegenheid van het anarchisme wilde maken. "Immers alles komt aan op het al dan niet aannemen van het gezag van buiten." De "wetenschap" der vrijdenkers ging uit van een geest van verdraagzaamheid gebaseerd op de vrije gedachte en de nauwkeurige a posteriori kennis van de natuurwetenschappen. Het vrijdenken luidde het tijdvak van de rede in, waarin los van oude vooroordelen en dogmatische stelsels een "hooger ideaal", een "hooger, beter bevestigde moraal" zou zegevieren. Deze moraal zou immers gegrond zijn op de kennis van de menselijke natuur en de intellectuele en morele solidariteit tussen mensen en de naties bewijzen en proclameren.

Maar, kon F. Domela Nieuwenhuis dan toch weer niet laten zich af te vragen, in wat verschilde dat dan met de anarchistische methode, die in de wetenschap reeds lang gold, die geen enkele autoriteit aanvaardde en enkel vanuit redelijke gronden tot logische conclusies wilde komen. "Wij vragen enkel en alleen als criterium van het vrijdenken, of men denkt a priori vanuit het geloof, maar ook vanuit de wetenschap, dan wel a posteriori; in het eerste geval noemen wij zoo iemand geen vrijdenker, in het tweede geval wel, onverschillig welke de resultaten zijn waartoe men komt." Het anarchisme mocht dan niet het "alleenware" zijn voor Domela, hij beweerde dan toch enkel maar dat het denken a posteriori de anarchistische methode van denken was, en dat men dan, en dan alleen, brak met het uitwendig gezag. Het anarchisme was het resultaat van deze consequent doorgevoerde methode, zij het, het weze nogmaals gezegd, niet als het "alleen ware", zie maar naar de divergerende opvattingen die binnen het anarchisme bestonden, maar wel als hetgeen toen het meest met de waarheid overeenstemde. "Alles blijft een eeuwig worden", hoe zou men dan kunnen zeggen of het anarchisme de definitieve vorm van het denken was of integendeel uit een verdere ontwikkeling nog een hogere methode van denken zou kunnen gevonden worden? Het "alleen-ware" veronderstelde iets blijvends, niet vatbaar voor hogere ontwikkeling, "welnu dit reeds is in strijd met het anarchisme ... alle grenzen trekken

blijft ver van ons". "Wij vragen alleen of men het eens is met de vermelde anarchistische methode van denken", waarmee Domela het echte vrijdenken op de valreep dan toch nog gelijkschakelde met anarchisme, wat zich jammerlijk genoeg, aldus Domela, niet altijd in handelen uitdrukte. (1)

XI. Een vrije Vlaamse universiteit te Antwerpen

Het standpunt van Ontwaking inzake de Vlaamse zaak bleef ook na 1902 de paden van de vorige jaren bewandelen. Tot aan het Bittere einde bleef men zich in het spoor van de jonge Vermeeylen plaatsen : wetten, en in ieder geval taalwetten, waren "gedoemd" om overtreden te worden door de "machtigen der aarde" schreef Victor Ressler in 1909 naar aanleiding van overtredingen op de taalwetten in het leger. Bovendien konden Vlaamse ontvoogding en antimilitarisme niet van elkaar losgemaakt worden : in het "volksgeroed", aldus Ressler, leefde een "sluimerende liefde voor de Vlaamse eigenheid", maar ook een "latente haat tegenover soldaterij", "tegenover de gewapende parvenu, vol misprijzen ten aanzien van de volkstaal en het volk". Meer dan ooit moesten de gemeenschappelijke belangen boven de partijtewisten gesteld, moest men de strijd "vermijden" en "verdiepen". Ook de "jongeren" moesten afdalen uit hun "ivoren-torentjes der Kunst" en meegaan met hun volk en "in daden bloot leggen" : "de diepe wortels van de Vlaamsche Beweging", die deel uitmaakte van de "grote drang naar algemene zelfstandigheid, als een machtige stroming door heel het streven van deze rusteloze tijd." Meer Vermeeyliaans kon het niet. (1)

-
- (1) F. DOMELA NIEUWENHUIS, Twee kongressen met daaraan vastgehechte beschouwingen, - Ontwaking, dec. 1905, p. 433-448.
- (2) S. RABAUW, Vlaamsch leven, - Ontwaking, juli 1909, p. 335-339; het laatste citaat was een overname uit het besluit van A. VERMEYLEN, Kritiek der Vlaamsche Beweging, - ID., Verzameld werk, dl. II, p. 82; cfr. supra, p. 150 e.v.

Een bijzondere aandacht binnen de Vlaamse Beweging tijdens de vooroorlogse jaren genoot de idee van een eigen Vlaamse hogeschool. Ook voor Ontwaking was deze een noodzaak, zij het terzelfdertijd het voorwerp van een aantal kritische bedenkingen ten aanzien van de heersende visie terzake.

Niet zozeer voor wat betreft de motieven voor de oprichting van zo'n Vlaamse hogeschool onderscheidde Ontwaking zich van de gangbare visie, dan wel . . . wat de concrete uitvoering aanging. De door Ontwaking aangehaalde motieven waren klassiek : de ontting van het Vlaamse volk, dat uiteindelijk geen enkele taal nog beheerste ten gevolge van het tweetalig lager en middelbaar onderwijs, de volledige verfransing van de geleerden in het hoger onderwijs en daarmee samenhangend de afsluiting van de Hollandse cultuur met haar uitgebreide didactische literatuur, de volkomen ontting van de Frans-Belgische burgerij tenslotte, wat maakte dat uiteindelijk nog slechts weinigen hun eigen taalgrondig beheersten. Kortom, een toestand die erbarmelijk was voor de algemene ontwikkeling van het Vlaamse volk als gevolg van de voor beide groepen uitermate nefaste totale afwezigheid van elke voeling tussen ontwikkelden en massa. Een Vlaamse hogeschool behoorde niet alleen tot de mogelijkheden (dit hadden onze noorderburen genoegzaam bewezen), maar was daarenboven essentieel voor een degelijk hoger onderricht gezien het Frans niet langer de taal van de beschaving was. Mac Leod had hierover bijzonder leerrijke dingen geschreven. Louter franstaligen verloren bovendien alle anderstalige vakliteratuur, wat niet wilde zeggen dat de flaminganten de Franse taal en literatuur afwezen, verre van daar.

Het was nochtans niet voldoende een Vlaamse universiteit te hebben, aldus V. Ressler, deze universiteit moest bovendien "breed opgevat" worden, "open voor de breedste stromingen". De op te richten universiteit had een "maatschappelijke roeping" te vervullen; men had niet alleen jonge geleerden nodig, die de volkstaal spraken, zij moesten ook behoren tot de "besten uit den lande", niet zelfgenoegzaam zijn, maar integendeel vol geestdrift en "daadkracht". De nieuwe Vlaamse universiteit mocht geen plaats zijn waar men zich voorbereidde op bepaalde macht-

en aanziengevende loopbanen" : een "Vlaamse school voor toekomstige gediplomeerden allerlei aard" loonde de moeite niet, men had in Vlaanderen hoegenaamd geen nood aan een "nieuwe broeikast - ook geen Vlaamse - waar men heertjes kweekt ..." Wat men in Vlaanderen nodig had, alle kapitalisme die de geleerden verplicht te hun kennis, net als de kunstenaar "hun kunst", ten gelde te maken, ten spijt, was een "keurkorps", "naar geest en hart brede geesten in staat een leidende rol te spelen in de cultuurstrijd van hun volk".

Daarom precies, en hier zal het anarchisme van Ontwaking wel niet vreemd aan geweest zijn, was elke staatsinmening in deze aangelegenheid uit den boze. Op staatscholen woog de loden druk van het "dunkelmännertum", de staat dreef het onderwijs in de richting van haar eigen belangen en vooroordelen. Elk openbaar bestuur was traag en log. Met andere woorden een geleidelijke vervlaamsing van de staatsuniversiteit van Gent zoals zowel Mac Leod, als De Raet die elk op hun manier voorstonden, was uit den boze, temeer daar deze slechts zeer gedeeltelijk en onvoldoende zou zijn en bijvoorbeeld niet zou gelden voor de technische scholen (in het voorstel van De Raet was dit niet waar!). Nochtans was het voor de Vlaamse "beschaving" en de economische toestand van de Kempische arbeiders erg belangrijk dat de ontginning van de Kempische koolmijnen onder Vlaamse leiding (dus onder leiding van Vlaamse ingenieurs) gebeurde, evenals dat er vakbekwame Vlaamse arbeiders gevormd werden, zodat de Vlamingen het vuile werk niet meer hoefden te doen. (1)

---

(1) Met geen woord repte Ontwaking in deze aangelegenheid over de toch voor een anarchist dieperliggende tegenstelling knecht-meester. Een zelfde argumentatie vonden wij overigens terug in het "plakkaat" van Nieuwe Wegen, genoemd naar het artikel van Mac Leod, een oud-leerlingenvereniging aan het Antwerpse atheneum opgericht door Resselers, Baekelmans e.a.; het plakkaat benadrukte dat een werkmans geen kennis van het Frans nodig had, maar wel een stevige stielkennis (die hij aanleerde dōer middel van zijn eigen moedertaal), om op die manier de "best-betaalde plaatsen" te krijgen; S. RABAUW, art.cit., p. 335-339; zie ook W. VAN ROOY, art. Resselers, Victor, - E.V.B., dl. II, p. 1325-1326.

"Met wetten alleen, zal men niet bewerken dat die toekomstige nijverheid geen ontvlaamschende nijverheid zal worden en dat de Kempische werkliê iets meer dan koelies in hun eigen gouv zou zijn..." Het zou bovendien zeker nog vijf jaar duren vooraleer men de regering overhaald zou hebben de Gentse staatsuniversiteit te vervlaamsen, plus daarbij nog eens 20 jaar voor deze vervlaamsing (van de bekende tweetalige soort) werkelijk plaats zou vinden. Veel beter was het "zelfhandelend op te treden", dat was financieel moeilijk, maar haalbaar, de Brusselse universiteit was er het sprekend voorbeeld van, ook de "diplomakwestie" zou men als men meende een hele universiteit te kunnen "afdwingen", wel in orde krijgen. Een vrije universiteit, aldus Resseleer, was een waarborg voor de breedste opvatting, zowel inzake methode, als inzake inhoud, evenals voor de intellectuele vrijheid van de leraars, en dit in groot contrast met een universiteit onder rechtstreekse voogdij van een uitermate reactionaire regering. Een vrije universiteit bood de mogelijkheid om "karakters" voor te bereiden op hun "maatschappelijke plicht": niet alleen geleerden, maar "denkers vol liefde en daadkracht". De volkshogeschool, de hogeschooluitbreiding en de Vlaamse vrije hogeschool zouden volk en geleerden weer met elkaar in voeling brengen tot meerder eer en glorie van het "wetenschappelijk en algemeen heil". En misschien typisch Antwerps, de nieuwe universiteit moest net als vele andere instituten, zoals het Koninklijk Conservatorium en het Nederlands Lyrisch Toneel, te Antwerpen het hart van het Vlaamse land, opgericht worden. Een universiteit was immers een "uitgesproken behoefte" van de Antwerpse cultuurbeweging teneinde een machtige cultureel en wetenschappelijk leven op gang te krijgen. (1)

Tot slot nog iets over de Groot-Nederlandse gedachte en Ontwaking anno 1905. Ontwaking mocht dan als "algemeen-Nederlandsch tijdschrift" de verbinding tussen "vooruitstrevende schrijvers

(1) S. RABAUW, Eene Vlaamsche Hoogeschool, - Ontwaking, jan. 1904, p. 7-14, maart 1904, p. 73-87; ID., Losse bedenkingen

uit Noord en Zuid" willen tot stand brengen (1), het zag geen heil in een politiek samengaan van Belgen en Nederlanders. "Of Belgen en Hollanders veel zouden winnen bij 't leven onder de plooiën van eenzelfde nationale vlag, betwijfel ik zeer." In centralisatie was er geen "geluk" te vinden, wel in het dichter toehalen van de vriendschappelijke banden tussen de diverse volkeren, vooral tussen kleinere volkeren, geprangd als zij waren tussen grote militaire mogendheden (zoals Duitsland en consoorten). Was een politieke centralisatie uit den boze, dan was een culturele integratie met de Hollandse taalgenoten des te wenselijker. Holland zou een "ruggesteun", een "brandpunt" worden voor de Vlaamse cultuur. Voor het rijpere, maar ook killere Holland zou de uitbreiding van het taalgebied van literatuur en wetenschap een injectie van "jeugd", "cultureel-jonge" Vlaamse "levensblijheid en oerkrachtige spontaneïteit" inhouden.(2)

.../...over een congres, - Ontwaking, sept. 1909, p. 348-352; op het eerste artikel zou een niet te identificeren lezer vrij uitgebreid reageren; een vrije universiteit was volgens hem niet haalbaar, noch financieel, noch juridisch; door te Antwerpen een universiteit op te richten zou ook het meest te vrezen brandpunt van verfransing in Vlaanderen (Gent!) al evenmin verdwijnen; wat de zelfontwikkeling betrof, daarvoor had men geen vrije universiteit vandoen, maar daarentegen wel een hervormd en uitgebreid middelbaar onderwijs en bibliotheekwezen; waarom, gezien het gemis aan intellectuele middelen te Antwerpen geen Vrije Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding, evenals een mijnschool (die heeft men niet te Gent) oprichten?; verder mocht ook de gunstige invloed van de van Gent terugkerende studenten niet vergeten; in het algemeen sprak de inzender zich uit voor het stelsel Mac Leod; P.A.W.R., aan Segher Rabauw, over het stichten eener vrije Vlaamsche hoogeschool te Antwerpen, 15-4-1904; in verband met de strijd der stelsels, zie ondermeer H. ELIAS, o.c., dl. IV, p. 140-169; M. LAMBERTY, art. Strijd der stelsels, - E.V.B., dl. II, p. 1495-1497.

- (1) Aan de vrienden, - Ontwaking, jan. 1906, p. 5-5.
 (2) S. RABAUW, Sprokkelingen, - Ontwaking, dec. 1905, p. 466-468.

3. DE ANARCHIE RUSTE IN VREDE. ONTWAKING EN NIEUW LEVEN 1910

De samensmelting van Ontwaking en Nieuw Leven in juli 1910 tot één blad onder de titel Ontwaking en Nieuw Leven (1) was uiteindelijk slechts het logisch eindpunt van een ontwikkeling die zich al geruime tijd aan het aftekenen was. De overschakeling begin 1903 van een tweewekelijks strijdblad op een bezadigd, meer beschouwend maandschrift was in dat verband tekenend. Bovendien evolueerde dit maandschrift van 1903 tot 1909 van een uitgesproken ideologisch anarchistisch tijdschrift naar een overwegend literair blad met bijna verre anarchistische reminiscenties. Met het laatste nummer van de tiende jaargang in 1909 werd een definitief punt gezet achter het anarchistisch Ontwaking.

De aard van het tijdschrift waarmee men samensmolt sprak voor zich. Nieuw Leven was een puur literair Gents tijdschrift opgericht in 1907. Tot de meest 'trouwe' leden van de redactie, die nagenoeg elk jaar gewijzigd werd, behoorden Reimond Kimpe, Gust en Firmin Van Hecke, dr René Verdeyen en Adolf Herckenrath, die vanaf 1908 uitgever was van het blad. Redacteurs voor één jaar waren onder andere A. Delen, en G. Vermeersch. Waren de meeste redacteurs niet erg bekend, dan kon dit niet gezegd van alle medewerkers, waaronder bijvoorbeeld een aantal oud-medewerkers van Van Nu en Straks als de Meyere, Toussaint Van Boelaere, van de Woestijne, Teirlinck, A. Vermeylen, maar ook René De Clercq, Paul Kenis, K. van den Oever, J. Van Nijlen, Leo Van Riel, A. De Ridder, Felix Timmermans, enz. vermeld kunnen worden. (2)

(1) Zie in verband met het gefusioneerde tijdschrift ondermeer R. ROEMANS, o.c., p. 105-107; ID. en N. VAN ASSCHE, art. Ontwaking en Nieuw Leven, - Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur, dl. VI, p. 273.

(2) R. ROEMANS, o.c., p. 91-92; E. VOORDECKERS, o.c., p. 635.

Het was al bij al niet verwonderlijk dat Ontwaking en Nieuw Leven samensmolten. Diverse van de hierboven vermelde medewerkers en redacteurs hadden door hun intrede vanaf 1908 in Ontwaking, vaak gelijktijdig met hun medewerking aan Nieuw Leven, aan het eerste tijdschrift een steeds meer vergaand literair cachet geven. Dat de nieuwe onderneming zich nog hoofdzakelijk zou bezighouden met literatuur, kon men reeds met vrij grote zekerheid voorspellen uit de lectuur van het redactioneel van het eerste dubbelnummer van de gefusioneerde onderneming. Daarin werd, in duidelijk contrast met de redactionelen van Ontwaking, nog enkel over literatuur gesproken: het heette dat Ontwaking en Nieuw Leven samengesmolten waren "in het hooger belang onzer jonge literatuur" en op die wijze alle "onafhankelijke krachten" beoogden te bundelen. (1)

Het secretariaat voor België was in handen van Baekelmans, het Nederlands secretariaat in handen van Jan Greshoff. De administratie voor Vlaanderen werd verzorgd door Ressler en A. Herckenrath; bestuurder en drukker was Victor Ressler, die het blad overigens ook financieel ondersteunde. (2) Het eerste nummer bevatte een bijna ellenlange lijst medewerkers, waarin zo wat alle mensen waren opgenomen die ooit hadden meegewerkt aan Ontwaking (de anarchisten inclusief) en/of Nieuw Leven, bovendien uitgebreid met namen als Magnus Hirschfeld, Arthur Van Schendel, enz. Heel wat minder talrijk waren degenen die uiteindelijk een bijdrage bij de redactie afleverden. Voor Vlaanderen waren dat ondermeer A. Delen, H. De Schutter, J. Van Nijlen, A. Herckenrath, H. Van Puymbrouck, V. de Meyere, J. Van Overloop, G. Vermeersch, Lode Baekelmans en August Vermeylen. De enige bijdrage die nog herinnerde aan het anarchistisch Ontwaking, was van B.P. Vander Voo. (3)

Van de twaalf geplande nummers verschenen tenslotte slechts de helft en dan nog in drie dubbelnummers. Een tweede jaargang kwam er niet.

-
- (1) Aan den lezer, - Ontwaking en Nieuw Leven, nr 1-2, p. 97.
 (2) A.M.V.C., G 785, B, Baekelmans aan Greshoff, 8-9-1910.
 (3) B.P. VAN DER VOO, Sociologie, Ernest Cœurderoy, Oeuvres, - Ontwaking en Nieuw Leven, nr 5-6, p. 325-329.

BESLUIT

Dat het nederig Ontwaking ooit nog een verlengstuk zou krijgen, zullen slechts weinigen voor mogelijk gehouden hebben einde 1896, toen Ontwaking na slechts één jaargang van twaalf nummers reeds haar verschijning moest staken. De "Antwerpsche anarchistengroep" en Onze Vlagge zouden er evenwel voor zorgen dat het anarchistisch vuur onder de Antwerpse, vrijzinnige, vlaamsgezinde jongeren in de daaropvolgende jaren voldoende onderhouden bleef. Na de eeuwende was er niet veel meer dan de vruchtbare voedingsbodem van de Kapel nodig, opdat de anarchistische brand weer helemaal in de pan zou slaan.

Ontwaking, dat begin 1901 opnieuw verscheen, zag er levenskrachtiger uit dan ooit tevoren. Met zijn vier grote bladzijden om de twee weken en zijn Letterkundig Bijvoegsel was het alvast naar vorm tot een volwaardig anarchistisch strijdblad uitgegroeid dat de vergelijking met het roemruchte Les Temps Nouveaux van J. Grave kon doorstaan. In 1902 zou men Ontwaking trouwens erg toepasselijk Ontwaking. Strijdblad gaan noemen en het bijvoegsel door een Tweemaandelijksch Tijdschrift vervangen. Officieel heette het blad niet het orgaan van een groep maar daarentegen wel de vrucht van de samenwerking van vrije, zelfstandige individuen te zijn, evenals totaal onafhankelijk te staan van de Kapel. Officieus daarentegen was Ontwaking wel degelijk de spreekbuis van de anarchistische groep binnen de Kapel, door buitenstaanders (nooit door de Ontwakers zelf), de Vrije (Anarchistische) Groep genoemd. Even waarschijnlijk zal dit herverschijsend Ontwaking in de eerste plaats gelezen zijn door de vaak anarchiserende (klein-)burgers, kunstenaars, intellectuelen, maar ook door arbeiders, die het publiek van de Kapel uitmaakten. Ook de vlaamsgezinde, vrijzinnige jeugd in het algemeen, zowel te Antwerpen, als te Brussel. - Van Nu en Straks was ter ziele gegaan -, evenals in zekere mate de Vlaamse, Nederlandse (het globaal avant-gardemilieu aldaar) en Frans-Belgische libertaire kringen mogen tot de potentiële afnemers gerekend worden. Spilfiguur van het kersverse Ontwaking was net zoals voor de eerste reeks en voor Onze Vlagge eens te meer Victor Ressler. De staf medewerkers daarentegen was grondig gewijzigd. De meeste Van Nu en Straksers wiens literair anarchisme van korte duur was, hielden zich nu bezig

met het rustige onthologietijdschrift Vlaanderen; ook de meeste Antwerpse jongeren, die in 1896 nog meewerkten aan Ontwaking, niet in het minst Baekelmans, hadden hun anarchisme overboord gegooid en vormden nu binnen de Kapel de zuiver-literaire strekking met tijdschriften als Alvoorder en Het Weekchrift voor Vlaanderen, die zich opstelden tegen de "sociologen" van Ontwaking. Wie echter zijn blijvende medewerking toezegde was de Van Nu en Strakser J. Mesnil die z'n anarchistische overtuiging wel trouw gebleven was. Mesnil zou tot vóór de versmelting met Nieuw Leven in 1909 zowat de ideologische bewaarengel van Ontwaking zijn. Nieuwe belangrijke medewerkers van Antwerpse bodem waren E. Joris en J. Van Overloop, die reeds meewerkte aan Onze Vlagge. Eerder van symbolische aard was de medewerking van de anarchiserende Frans-Belgische schrijver G. Eekhoud. Dat Ontwaking ontegensprekelijk blaakte van dynamisme bewees ook het opzetten van een eigen Boekerij, die in 1906 door 't Kersouwen, de boekhandel-drukkerij die Ressler toen begon en die ook Ontwaking zou drukken, werd overgenomen.

Het contrast op inhoudelijk vlak met de eerste reeks was opvallend. Het anarchisme van de Antwerpse jongeren was onmiskenbaar tot rijping gekomen : Ontwaking was een onvervaard strijdblad geworden waarin nu zowat alle toonladders van het anarchistisch repertoire bespeeld werden. Tot een erg persoonlijke vertolking van dit repertoire evenwel kwamen Ressler en zijn maats vrij zelden. Het anarchisme van Ontwaking, net als dat van de Luikse bladen in die tijd trouwens, bestond in grote mate uit een weinig doordacht herkauwen van het Frans libertair communisme geïncarneerd in Kropotkin en Les Temps Nouveaux. Ook Ontwaking trok ten strijde tegen het rigide gezagstrio : staat, moraal (godsdienst inbegrepen) en kapitalisme. Traditioneel kreeg de staat en al wat daarbij kwam kijken : parlementarisme, wetgeving, rechtspraak, verplicht staatsonderwijs, leger, militarisme en patriotisme het nog het hardst van al te verduren. In het bijzonder over het zogenaamd "officieel onzijdig onderwijs" kwam het met de Antwerpse sociaal-democraten in De Werker tot een vinnige woordenwisseling. Net zoals de Franse anarchisten kantte Ontwaking zich op dat vlak tegen elk initiatief door de overheid, die van het onderwijs zou gebruik maken om al de dogma's nodig voor haar behoud in te stampen : patriot-

tisme, militarisme, enz. Wat de morele steunpilaar van het gezag aanging, werd vooral aandacht besteed aan de moraal, minder aan de godsdienst, ofschoon de verwerping van elke religie daarom niet minder sterk was, wat anderzijds, typisch anarchistisch, de betiteling van christus als anarchist dan weer niet in de weg stond. Uitgebreider werd afgerekend met de burgerlijke moraal zeker op vlak van 'intieme' relaties : burgerlijk huwelijk, hypocrisie op vlak van seksualiteit en prostitutie gingen uitermate nauw samen. Van de weeromstuit werd door J. Mesnil het neo-malthusianisme, zij het niet als revolutionair wondermiddel, verdedigd en in zijn technische details uit de doeken gedaan. Tenslotte vergat men ook geenszins de derde pijler van het gezag in z'n allesvernietigende kritiek van het autoritarisme te betrekken. Kapitalisme en daarmee samenhangend imperialisme, kolonialisme werden met de libertair-communistische bezem uitvoerig de mantel uitgeveegd op een wijze die uiteindelijk niet veel verschilde van de 'staatsocialisten', dat werd zelfs door Ontwaking toegegeven.

Maar dat moest dan ongeveer het enige zijn waarin Ontwaking zich wilde vergelijken met de socialisten. De Ontwakers mochten dan het liberalisme afgezworen hebben, van de sociaal-democraten als mogelijk progressief alternatief hadden ze al van in den beginne helemaal niets moeten weten. Aan deze sociaal-democraten werd door Ontwaking samen met alle anarchistenvaak op een vrij simplistische manier parlementair reformisme, verenging van de sociale kwestie tot een economische en bevestiging van de staat verweten.

Ook wat betreft actiemiddelen en organisatie hielden de Ontwakers zich aan het libertair-communistisch boekje. Volledig in de lijn van de Franse anarchistenvgingen zij de syndicaten als de leerschool van de revolutie beschouwen en de algemene werkstaking naar voor schuiven als revolutionair actiemiddel, zonder deze echter zoals de revolutionair-syndicalisten dat deden, gelijk te willen stellen met de revolutie zelf. Dat ze overwegend van kleinburgerlijke afkomst waren en geenszins betrokken waren bij enige arbeidersstrijd, kon alleen maar hun minachting voor de dagelijkse syndicale strijd versterken. Veel meer de moeite bijvoorbeeld in hun ogen loonde het steunlijsten te openen voor

de slachtoffers van de Hollandse spoorwegstaking van 1903 dan voor de 'eigen' Antwerpse dokwerkers. Ontwakings visie op de propaganda van de daad anderzijds verschilde in weinig van de courante visie in anarchistisch Frankrijk, die afstand nam van deze propaganda, maar terzelfdertijd heel wat begrip wist op te brengen voor de meeste van haar uitvoerders. Niet minder resoluut als J. Grave in Les Temps Nouveaux was Ressler in Ontwaking in zijn afwijzing van het illegalisme. Op vlak van 'kolonisatie' vonden te Antwerpen in die tijd enkele pogingen plaats; kritisch-positieve voordrachten over dat onderwerp door de Nederlandse kolonisators F. Van Eeden en T. Luitjes kon men horen in de Kappel. Na een aanvankelijk volkomen welwillende houding ging Ontwaking evenwel meer gereserveerd doen en naast meer positieve bijdragen telkens ook stukken van Reclus en Kropotkin waarin waarschuwingen voor dergelijke eilandjes en verspilling van energie niet uit de lucht waren, opnemen. Volkomen beantwoordend aan de libertair-communistische orthodoxie tenslotte was het afwijzen van Ontwaking van elke organisatie die niet tijdelijk en in functie van een welbepaald doel zou opgezet worden. De door J. Hardy in De Réveil des Travailleurs (1902) voorgestelde Entente révolutionnaire, die uiteindelijk moest uitmonden in een Confédération révolutionnaire des Travailleurs kon in dat opzicht alvast niet door de beugel. Bovendien werd ook hier de orthodoxie nog eens zo sterk benadrukt door de afkomst van deze kleinburgers van vrijzinnige, flamingante huize die het moeilijk konden vinden met de andere Vlaamse anarchisten, meestal arbeiders die vaak ex-socialisten waren. In Antwerpen bijvoorbeeld zou een weinig hartelijke relatie bestaan tussen Ontwaking enerzijds, J. Mestag, zijn Revolutionair Comité en bladen De Noodkreet en De Galeiboef anderzijds. Voor Vlaanderen zou dat inhouden dat Ontwaking niet te vinden was voor een gezamenlijk Vlaams weekblad.

Niet alleen op gebied van analyse en actiemiddelen bekende Ontwaking zich tot het libertair communisme. Zonder dat Ontwaking zich aan veel toekomstperspectieven waagde, is het ook op dat vlak duidelijk dat Ontwaking voor het libertair-communisme koos. Die éne proudhoniaanse noot over een verzalgemeende concurrentie, klonk in dat verband duidelijk vals. Dat de revolutie in de geesten uiteindelijk de revolutie in de dingen moest voorafgaan,

was iets waar de meeste anarchisten mee akkoord konden gaan. De "voldragenheid der evolutie", de ontwikkeling van de massa bepaalde ontegensprekelijk de duurzaamheid en diepgang van de revolutie, dat was zo voor de meerderheid van de anarchisten. We kunnen ons echter niet van de indruk ontdoen dat de Ontwakers in het spoor van Mesnil (zelf schatplichtig aan Reclus) een toch bijzonder zware klemtoon op de individuele zedelijke en intellectuele ontvoogding, legden. Ontegensprekelijk leidde de nadruk die ze legden op de reële mogelijkheid tot een vrij, zelfstandig individu te worden, hun elitair geloof in de wereldveranderende consequenties aan deze ware morele revolutie verbonden - dat ze daar werkelijk in konden geloven was wellicht niet weinig te verklaren uit hun vrijzinnige, kleinburgerlijke afkomst - op sommige plaatsen zelfs tot een manifeste minachting voor het volk, en de economische strijd. Veel meer ook gaven ze de voorkeur boven een amorfe massa aan een 'karaktervolle' minderheid. Een voorkeur die de anarchisten trouwens altijd vrij goed wisten te combineren met het credo van de spontane volksbeweging. Volkomen in die lijn stemde de groep rond Ontwaking haar activiteit grotendeels af op de propagandistische inwerking op de individuen door woord (Ontwaking in de eerste plaats) en persoonlijk consequent gedrag (dit laatste althans, lag in hun bedoeling) enerzijds, de individuele ontwikkeling anderzijds. Tot enige deelname aan sociale actie kwam de groep niet: de loutere acties waarin ze - vaak niet meer dan door de propaganda in Ontwaking - actief waren, betroffen zogenaamde solidariteitsacties ten voordele van de Luikse anarchist J. Moineau en repressieslachtoffers in Spanje.

Heel wat Ontwakers waren al bij al tot het anarchisme gekomen via hun liefde voor de literatuur en vandaar belangstelling voor Van Nu en Straks, Frans-Belgische en Franse kunst. Wanneer Van Nu en Straks er in 1901 het loodje bij neerlegde en haar meeste medewerkers al een tijd hun anarchisme hadden afgezworen, dan was er Ontwaking om meer dan Van Nu en Straks ooit tevoren deed, de levensverbondenheid van de kunst te benadrukken. De kunst, aldus Ontwaking, moest een revolutionair bondgenootschap aangaan met de "sociologie". De kunstenaars en hun kunst waren slachtoffers van hetzelfde systeem als de arbeiders, een systeem dat slechts door revolutie uit de wereld kon geholpen. Met andere

woorden, kunstenaars en arbeiders moesten een gemeenschappelijke strijd voeren, de kunst zou zich pas tenvolle in een echte volksverbondenheid kunnen ontplooiën in een vrije maatschappij. Over de taak van de kunst werd ten andere een steriele polemiek aangeknoopt met de zuivere kunstenaars binnen de Kapel van Alvoorder en Het Weekchrift voor Vlaanderen, die de kunst voldoende achtten als factor van geestelijke (immers onmiddellijke) ontwikkeling van het volk. Voor Ontwaking daarentegen kon de kunst niet buiten de sociologie, die de innige samenhang tussen de diverse aspecten (en het belang van het materieel aspect) van de menselijke activiteit zeer mooi aantoonde. Kunst, sociologie en ook wetenschap vormden trouwens drie onontbeerlijke ingrediënten van de door Ontwaking zo noodzakelijk geachte individuele verheffing. Wetenschap kwam misschien niet zo vaak aan bod in Ontwaking, maar was daarom niet minder belangrijk als essentiële grondslag voor het mens- en maatschappijbeeld, waarop elke maatschappelijke opvoeding moest steunen, kortom als werktuig voor een betere wereld. Aan de activiteiten van de Kapel en de Vrije Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding werd dan ook wat graag deelgenomen.

De Ontwakers hadden in 1896 hun traditioneel vlaamsgezinde overtuiging op de anarchistische leest van Vermeylens Kritiek der Vlaamsche Beweging geschoeid en zouden daar veel langer dan Vermeyleen aan trouw blijven. In het spoor van Van Nu en Straks ook zouden ze een blijvende eerbied voor de Westvlaamse school blijven koesteren. In het algemeen was er een pleidooi voor onderwijs en literatuur in de Vlaamse taal, dit was de enige taal waarmee men de werker kon bereiken. Uiteindelijk schakelde het flamingantisme van Ontwaking zich in het kader van het cultuurflamingantisme met zijn voorrang aan de culturele factor en zijn afschuw voor politiek en vendelzwaaien, waartoe Vermeylens geschriften al bij al niet weinig hadden bijgedragen. Dit verklaart ook Ontwakings positieve houding ten opzichte van en zelfs medewerking aan de Vrije Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding in de Kapel.

In 1903 werden het Strijdblad en het Tweemaandelijksch Tijdschrift samengesmolten tot een Maandschrift voor Sociologie, Kunsten en Wetenschap. Vanaf 1904 werd dit heel bondig Maandschrift, in 1908 nogal uitgebreid : Algemeen maandschrift voor

Letteren, Kunst, Sociologie en Wetenschap. Drijvende (ook financiële) kracht achter de hele zaak bleef V. Ressler die met zijn 't Kersouwken in 1906 ook de druk op zich nam. De overschakeling van tweewekelijkse verschijning op maandelijkse verschijning ging alvast gepaard met een verlies aan strijdbaarheid. Ontwaking was nu meer een beschouwend, intellectueel blad dat vooral met lange artikels en boekbesprekingen uitpakte. Niettemin bleef het blad zijn anarchistisch karakter behouden, zij het dat men daarvoor zeker in 1903 een toch uitgebreid beroep moest doen op vertalingen van artikels van buitenlandse anarchisten of aanverwante socialisten. Voor 1904 zou men deze leemte opvullen door de medewerking van de grote anarchistische voortrekker in Nederland, F. Domela Nieuwenhuis, en diens eveneens vrij bekende vriend, dominee Schermerhorn, die vooral actief was in de antimilitaristische beweging. Zelf bleef men, en dit tot het einde, grotendeels binnen de rubriek Sprokkelingen, de anarchistische actualiteit of sociale actualiteit vanuit anarchistisch oogpunt volgen.

Die betrokkenheid met de anarchistische beweging uitte zich niet in het minst door de verschillende in memoriams die men aan diverse anarchistische figuren moest wijden (en misschien was dit wel symbolisch voor de toekomst die de anarchistische beweging zelf stond te wachten). Zo publiceerde men naast kortere in memoriams een Reclus-nummer en een Robert Owen-nummer. Ook de syndicale beweging waarin de anarchisten zoveel verwachting hadden gesteld, bleef men volgen. Wat men over de grote spoorwegstaking van 1903 in Nederland en de staking der Antwerpse dokwerkers van 1907 schreef, verschilde uiteindelijk in weinig van wat men in de strijdbare jaren 1901-1902 geschreven had en dus evenmin van de anarchistische orthodoxie. Beide stakingen waren "harde leerrijke lessen" (het syndicaat als revolutionaire leerschool), de algemene werkstaking (toegegeven een machtig wapen) kon echter niet zoals de revolutionair-syndicalisten dat deden, gelijkgesteld worden aan de revolutie. Per slot van rekening bleven de syndicaten wat zij in essentie waren, autoritaire instellingen. En typerend voor Ontwakings wellicht nog groeiend fetisjisme van de individuele verheffing: pas wanneer de revolutie in de geesten voor vrije, zelfstandige individuen zou gezorgd hebben, kon een libertaire maatschappij tot stand komen. Voor die 'individuele bekering' konden de syndicaten hoegenaamd

niet zorgen. 'Gelukkig' was er Mesnil om zelfs tegen de orthodoxe lijn in het anarchisme en het revolutionair syndicalisme van de Confédération Générale du Travail, "de waarachtige, spontane arbeidersbeweging die rechtstreeks de behoeften uitdrukte van de verenigde voortbrengers", als zeer verwant voor te stellen en te pleiten voor een vruchtbare en milde samenwerking tussen beide.

De evolutie die zich overal aftekende binnen de anarchistische beweging, met name de verspreiding van de krachten over verschillende deelactiviteiten als neo-malthusianisme en andere, liet zich zeker vanaf 1905 ook in Ontwaking voelen. De meeste anarchistische strijdbaarheid was er nu toch van af, het romantisch geloof in de nakende omwenteling was geweldig aan het tanen gegaan. Dit alles en, daarmee nauw samenhangend, de overschakeling op een rustig, maandelijks verschijnend beschouwend blad werkte het zich soms bijna intellectueel vermeien in deelgebieden als antimilitarisme, neo-malthusianisme en vrij huwelijksbeweging, wereldtaal- en kolonisatiebeweging, enz. in de hand. De uitbreiding van de redactie met een aantal figuren zoals J.I. de Haan, L.S.A.M. von Römer, Spin, ... die als men ze niet anarchiserend of socialiserend kon noemen, dan toch in ieder geval tot het Nederlands sociaal avant-gardemilieu behoorden, maakte bovendien dat aan deze traditionele anarchistische deelthema's, nog een aantal 'maatschappijkritische' thema's werden toegevoegd. Met maatschappijkritische thema's bedoelen wij dan specifieke thema's waarvoor men in het progressief Nederlands milieu blijkbaar nogal gevoelig was : de emancipatie van de homoseksuelen (overgewaaid uit Duitsland weliswaar), de hervorming van het strafrecht en de psychiatrische verpleging, enz. Een en ander maakte dat Ontwaking steeds meer het uitzicht van een algemeen maatschappijkritisch of progressief literair-sociologisch blad kreeg. De gevoelige verruiming van de staf naar Nederlandse zijde toe (ook op literair gebied met een aantal minder bekende Nederlandse literatoren) laat trouwens vermoeden dat Ontwaking hierdoor heel wat aantrekkelijker moet geworden zijn (en dat wilde het ook) voor een Nederlands publiek.

In 1904, jaar van het internationaal antimilitaristisch Congres te Amsterdam, woedde in de kolommen van Ontwaking een kleine oorlog tussen de twee Hollandse antagonisten, Ontwaking-medewerker Domela Nieuwenhuis en de syndicalist Cornelissen, over

de actiemiddelen van de pas opgerichte antimilitaristische internationale. Een eerste groot discussiepunt gold de kritiek van Cornelissen op het congres dat een specifieke internationale van het antimilitarisme (en van wat nog?) slechts de "verbrokkeling der revolutionaire krachten" in de hand kon werken. De vereniging in een internationale, aldus Cornelissen, moest een breder opzet hebben, met name de propaganda voor de libertaire ideeën in het algemeen, waarvan het antimilitarisme slechts een onderdeel was. En als men dan toch een specifieke internationale van het antimilitarisme wilde, ging het helemaal niet op door een exclusieve optie voor gewelddadige actie (volgens Domela Nieuwenhuis dubieuze) "lijdelijke verzetters" als de tolstojaanse christen-anarchisten uit te sluiten. Het moet gezegd dat als Domela bitsig reageerde op de kritieken van Cornelissen, dit helemaal niet beantwoordde aan de visie van de Antwerpse Ontwakers voor wie een bewuste individuele daad als dienstweigering bijzonder waardevol was. In 1906 zou Mesnil trouwens Cornelissen gelijk geven. Eveneens akkoord ging hij met de erg omstreden specificering door Kropotkin van internationalisme en antimilitarisme in geval van een Duitse aanval op het 'hoger ontwikkelde' Frankrijk. "Faisons la révolution et courons aux frontières ... comme soldat de la révolution", was dan inderdaad het devies.

Het belang van de zogenaamde wereldtaal voor de ontwikkeling van het internationalisme onder de arbeiders, tot dan vrijwel onbestaand, werd door de Nederlandse woortrekker op dat vlak W. Bonte van Bijlevelt beklemd. Erg dikwijls werd daar in Ontwaking evenwel verder niet op in gegaan, ofschoon men duidelijk niet onsympathiek stond ten aanzien van deze beweging, die de internationale vereniging der arbeiders concrete perspectieven wilde bieden. Meer aandacht uiteindelijk besteedde Ontwaking aan het probleem der 'intieme' (ook sexuele) relaties en de daarmee samenhangende moraal, een materie waaraan de anarchisten traditioneel nogal wat aandacht besteedden, denken we maar aan het neo-malthusianisme, maar ook aan de ideeën van de individualisten terzake. Ondermeer bij monde van Mesnil van wie reeds in Van Nu en Straks de artikelenreeks Het Vrije Huwelijk was verschenen, die trouwens in een Franse, Duitse en Bulgaarse, vertaling zou uitgegeven worden, verdedigde Ontwaking het vrij huwelijk. Met name stelde men het vrij huwelijk (concupinaat,

zo men wil) ver boven het burgerlijk huwelijk dat louter door materieel-economische motieven geïnspireerd was en de prostitutie tot noodzakelijk gevolg had. Alle liefdesverhoudingen, de kwestie van het al of niet kinderen hebben inclus, moesten louter persoonlijke aangelegenheden worden, waarmee de "soort" niets te maken had. Wanneer men dan toch kinderen wilde, dan stond het buiten kijf dat kinderen uit een vrij huwelijk, dat helemaal niet uit platvloers materialisme werd gesloten en op moest roeien tegen de heersende vooroordelen, meer kans maakten om lichamelijk en geestelijk gezond te zijn. Evengoed stond het buiten kijf, aldus Ontwaking, dat het vrij huwelijk een grotere garantie dan wat ook bood voor een relatie op voet van gelijkheid tussen man en vrouw. Voor deze vrouw tenslotte werd in een 'toegestemde' vertaling van de brochure van de Oostenrijkse jurist K. Federn, Frauenrecht und Logik, sociale en politieke emancipatie geëist. Slechts Mesnil tussen haakjes zou consequent een vrij huwelijk aangaan en tot het einde volhouden.

Minder traditionele anarchistische aandachtspunten waren bijvoorbeeld de ontvoogding van de homoseksueel. Alvast via de anarchiserende Frans-Belgische schrijver en Ontwaking-medewerker G. Eekhoud was Ressler in contact gekomen met dr. Magnus Hirschfeld, die in Duitsland met zijn Wissenschaftlich-humanitäre Komitee de sociale en juridische gelijkberechtiging van het "derde geslacht" nastreefde. Bovendien zou ook de vertegenwoordiger van het Komitee te Amsterdam, dr. L. von Römer, evenals de joods-Nederlandse jurist J.I. de Haan die ook homoseksueel was, aan Ontwaking meewerken. De visie van Ontwaking was duidelijk : de homoseksualiteit was een feitelijkheid, want wetenschappelijk bewezen door Hirschfeld en zijn publicaties, en moest dus erkend worden om op die manier vele homoseksuelen uit hun gedwongen marginaal bestaan te halen.

De Haan zou zich ook buigen over het strafrecht en daarmee samenhangend het gevangenisstelsel. Bespiegelingen over mogelijke straffen, aldus de Haan, waren pas zinvol als ze vertrokken van de vraag, wat men ermee wilde bereiken : vergelding, afschrikking of resocialisatie. Advocaat Spin anderzijds, zelf ooit na een open brief aan één of andere minister in een psychiatrische instelling beland, pleitte voor de vervanging van deze instellingen door liefderijke thuisverzorging.

De libertair-communistische toon was in Ontwaking metter-tijd duchtig afgezwakt en was de kleinburgers van Ontwaking uiteindelijk weinig op het lijf geschreven. Het individualisme was dat wellicht veel meer. Het was typerend voor de evolutie die Ontwaking doormaakte, dat het naar aanleiding van de grote polemiek in Nederland ontstaan door de vertaling in 1907 - uitgegeven nota bene bij 't Kersouwken- van Stirners Der Einige und sein Eigentum, hoofdzakelijk aanhangers of bewonderaars van Stirner aan het woord liet... In de eerste plaats Domela Nieuwenhuis die, ofschoon zich sociaal-anarchistisch noemend, in praktijk erg individualistisch was. Maar ook de Nederlandse individualist J. Lansen, de vertaler zelf van Der Einige, kon in Ontwaking vanuit individualistische motieven komen afrekenen met elke arbeidersstrijd. Mesnil zou deze Stirneriaanse credo's, ondanks zijn erkenning van de verdiensten van Stirner en de waarschuwing ten aanzien van Cornelissen één en ander niet uit zijn historische context te rukken, enigszins afzwakken. Stirner had in zijn reactie tegen stelsels die de mensen eenzijdig vanuit hun gemeenschappelijkheid bekeken, een even éénzijdige nadruk gelegd op het "individu als de enige". Nochtans wilde Mesnil zich geenszins het recht aanmatigen Stirner en ook Nietzsche het predikaat anarchistisch te ontzeggen. Er bestond geen orthodoxe anarchie; ook niet het libertair communisme dat slechts de "sociale vorm was die in de huidige staat onzer kenissen, het best overeenstemde met de desiderata der anarchisten".

De ontwakers waren wellicht allemaal uitgesproken vrijzinnig, maar dat nam niet weg dat men een grote eerbied voor christelijk geïnspireerde dienstweigeraars koesterde en dat men bijvoorbeeld ook ruimte liet aan de anarchistische dominee Schermerhorn, om zijn visie op godsdienstbeleving te verdedigen. Die visie was onmiskenbaar door de moderne theologie geïnspireerd. Het Nederlands anarchisme sloot trouwens in het algemeen nogal aan bij de sterk individueel gerichte moderne theologie, niet voor niets waren niet weinig bekende anarchist(en) dominees. Voor Schermerhorn was god niet langer een buitenwereldse persoonlijkheid maar de "in mij kenbare geest". Godsdienst zoals Christus die voorstond, was dan "leven in harmonie met zijn innerlijk", wat voor elkeen finaal leidde tot een (libertair) revolutionair-socialistisch engagement. Uiteindelijk ook zou het

socialisme, in de grond "een religieuze beweging", god vinden. Het dient gezegd dat Domela Nieuwenhuis deze "godsdienst zonder god" met "hazenpeper zonder haas" vergeleek : consequent zijn was alle godsdienst buitengooien. Vrijdenken, aldus Domela, was de uiterste consequentie van dergelijke evolutie, vrijdenken overigens dat indien het echt wilde zijn, door Domela nagenoeg gelijk gesteld werd aan het anarchisme.

Voor wat de geest van de houding van Ontwaking ten aanzien van de Vlaamse beweging aanging, bleef men in het algemeen trouw aan Vermeylens (anarchistische) Kritiek. Meer specifiek was er in die tijd de kwestie van de Vlaamse Hogeschool, waarin Ontwaking toch wel een ietwat eigen standpunt innam. Men wilde alvast geen nieuwe diplomafabriek : de nieuwe universiteit had een maatschappelijke roeping en moest "denkers vol liefde en daadkracht" vormen, die in staat waren "een leidende rol te spelen in de cultuurstrijd van hun volk". Een geleidelijke vervlaamsing van de Gentse staats(!)-universiteit zoals De Raet en Mac Leod voorstonden, was uit den boze. Veel beter was het te Antwerpen een vrije universiteit (technische vakken inclusief) op te richten, voorwaar een mengeling van anarchistisch anti-etatisme en een zeker Antwerps chauvinisme. Samen met de hogeschooluitbreiding en andere zou deze universiteit ervoor zorgen dat de kloof tussen Vlaams volk en Vlaamse elite (die niet meer verfranst zou zijn) gedempt zou worden. De ontginning van de Kempische koolmijnen bijvoorbeeld zou dan onder leiding van Vlaamse ingenieurs door Vlaamse arbeiders (in het Vlaams geschoold), die nu niet meer het vuile werk moesten opknappen, gebeuren. Eenzelfde geest sprak uit de door Ressler, Baekelmans en andere aan het Antwerps atheneum opgerichte oud-leerlingenvereniging Nieuwe Wegen, genoemd naar een artikel van Mac Leod. Met geen woord evenwel repte Ontwaking over de voor een anarchist toch dieper liggende tegenstelling knecht-meester. Geen heil tenslotte, zag het blad, hier weer typisch anti-etatisch, in een politieke Groot-Nederlandse unie, wel in een culturele integratie tussen Vlaanderen en Nederland.

Bijna paradoxaal kwam het steeds meer rustig-intellectueel en ook minder uitgesproken anarchistisch Ontwaking vanaf 1905, voor een stuk tegen wil en dank tot over zijn oren in de actie terecht in een mate die de Ontwakers wellicht in hun meest mili-

tante periode zelfs niet hadden durven dromen. Met dien verstande dat Ontwaking nooit in een echte arbeidersstrijd betrokken geraakte, stuk voor stuk ging het vanaf 1905 om zogenaamde solidariteitsacties. Een eerste maal ten voordele van de Russische revolutionairen van 1905 uiteraard binnen de beperkte mogelijkheden : steunlijsten en propaganda van het gescreven woord in Ontwaking. Vrij hoopvol koesterde men, zelfs na het neerslaan van de revolutionaire golf, de verwachting, dat in het "donkere oosten... de zon der vrijheid ... in een rooden glans zou gaan dagen" en de beweging van 1905 de aanzet van een nieuwe soort revoluties zou vormen.

Ook al in 1905 werd Ontwaking-medewerker E. Joris te Istanboel gearresteerd op beschuldiging van medeplichtigheid aan een Armeense aanslag op de sultan Abdul Hamid en vrijwel zonder vorm van proces ter dood veroordeeld. Een zowel nationaal, als internationaal gevoerde protestcampagne bleef niet uit. Vooral te Antwerpen was men actief, niet in het minst de Ontwakers en dan voor V. Ressler. Ditmaal beperkte men zich niet tot de geschreven propaganda in Ontwaking, maar was men van zeer dichtbij betrokken bij het opzetten van comités, meetings, betogingen, manifesten, internationale (ook anarchistische) contacten. Uiteindelijk verwachtte Ontwaking slechts resultaten van een volksbeweging. De vrijlating van Joris einde 1907 kon haar alleen maar in die opinie sterken.

In de loop van 1906 intussen had de Spaanse regering F. Ferrer laten aanhouden en diens libertair-rationalistische Escuela Moderna laten sluiten. En ook nu weer waren de Ontwakers op een vrij gelijkaardige wijze als voor Joris van dicht bij de protestcampagne betrokken. Een eerste maal in 1906 zou de agitatie succes kennen, een tweede arrestatie van Ferrer in 1908 evenwel zou fataal eindigen met diens executie, nagenoeg zonder vorm van proces, in 1909. Aan Ferrer wijdde Ontwaking een bijzonder nummer Francesco Ferrer in memoriam.

Al deze activiteit kon echter niet beletten dat Ontwaking vanaf 1908, maar bovenal van 1909 van een uitgesproken anarchistisch blad steeds meer op een bijna uitsluitend literair blad met anarchistische reminiscenties ging lijken. De inbreng in de staf medewerkers van een heleboel Vlaamse literatoren (vaakvroe-

ger reeds actief in de zuiver-literaire strekking van Alvoorder) zoals J. Van Nijlen, A. De Ridder, A. Delen, L. Baekelmans, H. Van Puymbrouck, G. Vermeersch, P. Kenis en andere, evenals van Nederlandse zijde : Dirk Coster, Jan Greshoff ... was daar niet vreemd aan. De samensmelting van Ontwaking met het puur literair Nieuw Leven in juli 1910 tot een eveneens puur literair blad onder de titel Ontwaking en Nieuw Leven was slechts het logisch eindpunt van een evolutie die zich reeds geruime tijd aan het aftekenen was en waarbij het anarchisme steeds meer de baan moest ruimen voor de kunst. De nieuwe onderneming leed nog hetzelfde jaar schipbreuk.